

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/356784614>

Qaraqalpaq klassik ádebiyatı tariyxı

Book · January 2020

CITATIONS
0

READS
266

1 author:

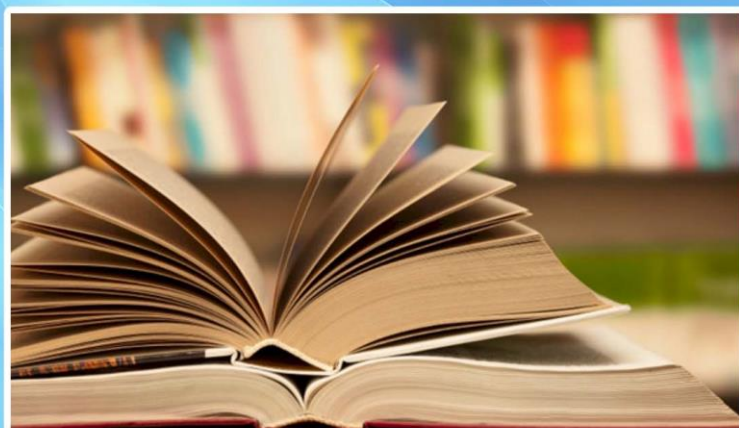
[Patima Allambergenova](#)
Karakalpak State University

9 PUBLICATIONS 0 CITATIONS

SEE PROFILE

PATIMA ALLAMBERGENOVA

QARAQALPAQ
KLASSIK ÁDEBIYATÍ
TARIYXÍ

NÓKIS 2020

PATIMA ALLAMBERGENOVA

**QARAQALPAQ KLASSIK
ÁDEBIYATÍ TARIYXÍ**

(Metodikaliq qollanba)

NÓKIS 2020

Bul metodikalıq qollanba 5120100- filologiya hám tillerdi oqıtıw (Qaraqalpaq tili) bakalavr baǵdarı studentleri ushın arnalǵan. Joqarı oqıw ornında oqıw dáwirinde alǵan teoriyalıq bilimleri menen ámeliyattaǵı kónlikpelerin jetilistiriw ushın qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı boyınsha metodikalıq járdemshi qural hızmetin atqaradı. Metodikalıq qollanba Berdaq atındaǵı qaraqalpaq mámleketlik universiteti ilimiy oqıw-metodikalıq keńesinde talqılanǵan hám 2019 jıl 9-dekabr 3-sanlı bayanlaması menen baspadan jıǵarıwǵa usınılǵan.

Pikir bildiriwshiler:

DosımbetovaA. – QMU, filologiya ilimleri kandidatu, docent

YusupovaB. - NMPI, filologiya ilimleri kandidatu, docent

Metodikalıq qollanba Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Ilimiy-metodikalıq keńesinde kórip shıǵıldı hám 2019-jıl 9 dekabr №_3-sanlı bayanlaması menen baspaǵa ruxsat etildi

*Tereň aqıl kerek sózdi dizbege,
Tiniq qiyal kerek bárın sezbege.*

Berdaq

KIRISIW

Ózbekstan Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyayev “2017-2021jillarda Ózbekstan Respublikasın rawajlandırıwdıń bes baǵdarı boyınsha Háreketler strategiyasında ilim hám pán tarawların rawajlandırıwdıń eń áhmiyetli baǵdarı sıpatında ilimiy – izertlew hám innovaciyalıq xızmetlerdi qollap quwatlaw, ilim hám pánde innovaciya nátiyjelerin ámelge engiziwdıń ónimli mexanizmlerin jaratıw, joqarı oqıw orınları hám ilimiy izertlew institutları janındaǵı qániygelestirilgen ilimiy – eksperimental labaratoriyalar, joqarı texnologiy orayları, texnoparklerin shólkemlestiriwge itibar berilmekte” – dep joqarı bilimlendiriw tarawlarına ayrıqsha dıqqat awdaradı. Búgúngi kúndegi baslı dıqqat sıpatında: Biz “Tarbiya besikten baslanadı” degen danalıq sózge ámel qılıp tálim-tárbiya tarawındaǵı ózgerislerdi onıń eń tómengi basqıshı – mektepke shekemgi bilimlendiriwden basladıq” deydi. 1. Al, 2020-jıl Oliy Májliske múrájatında «Shıǵıs danıshpanları aytqanıday: Eń úlken baylıq- bul aqıl-oy hám ilim, eń úlken miyras- bul jaqsı tárbiya...», 2. dep ılım, bilimdi iyelewge jaqsı tárbiyanıń ornına ayrıqsha dıqqat bólgenin bilemiz. Usı kóz qarastan Joqari oqıw orınlarında ádebiyattı oqıtıwda jańasha baǵdarlarda modul talapları boyınsha alıp bariw áhmiyetli bolmaqta.

Bugingi kuni zamanagóy oqıtıwda modullı jantasıw: insan, onıń hár tárepleme kamalǵa keliwi hám parawanlıǵı, adam máplerin juzege shıǵarıwdıń shárayatların, tásirsheń mexanizmlerin jaratıwdı talap etpekte. Eski oy-pikir hám jámiyetlik ádep-ikramlıqtıń standartların ózgertiw respublikada ámelge asırılıp

1 Uzbekston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojatnomasini urganish ba keng jamoatshik urtasida tarǵib etishga baǵishlangan ilmiy- ommabop qullanma. Toshkent “Manaviyat” 2019 21-22-bet. 2 “Erkin Qaraqalpaqstan” gazetası №12(20410) 28 yanvar 2020 jil.

atırǵan reformalardıń tiykarǵı maqseti hám háreketke keltiriw kushi bolıp esaplanadı. Xalıqtıń bay intellektual miyrası hám milliy-qádiriyatlari zamanagóy mádeniyat, ekonomika, ilim, texnika hám texnologiyalardıń jetiskenlikleri tiykarında kadrlar tayarlawdıń jetik dúzilisin qalıplestiriw Ózbekistan kelesheginiń ayırıqsha shárti bolıp tabıladı. Bul baǵdarda bilimlendiriw tarawında ulken jumıslar alıp barılmaqta. Nátijijede, joqarı oqıw orınlarında Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı (XIX ásir) páninen oqıw-tárbiya barısında modullı oqıtıw texnologiyası, dáslepki ret islep shıǵıldı. Bunda oqıtıw texnologiyası, didaktikalıq oyın texnologiyaları, mashqalalı oqıw texnologiyalarınan paydalanıw jolları kórsetildi. Studentler modul dásturi járdeminde óz betinshe hám dóretywshilik shınıǵıwlardan gózlengen maqsetke erisedi. Modul dásturleri uyrenip atırǵan temadan kelip shıǵıp studentler orınlawı lazım bolǵan tapsırmalardı orınlaw boyınsha kórsetpelerdi ózinde qalıplestiredi. Dásturler mazmun hám mánisine qaray, studentlerdiń individual, eki student birgelikte hám kishi toparlarda óz-ara baylanısta islewine mólsherlengen modul dásturlerine ajratıldı. Moduldiń didaktikalıq maqsetinen kelip shıǵıp, oqıw-tárbiya barısında óz ornında paydalanıw joqarı nátiye beredi.

Metodikalıq qollanbada. Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı (XIX ásir) páni barısında studentlerdi ilimiy-izleniwlerge hám onıń maqseti, wazıypaları haqqında tusinikke iye bolıw ulken áxmiyetke iye. Studentlerdiń lekciya, seminar, tájiriye, ámeliy shınıǵıwlarda, óz betinshe islewinde alınǵan teoriyalıq, ámeliy kónikpelerdi qánigelik jumısların tayarlawda uqıbın jetilistiriw;

Aldıńǵı xabar hám pedagogikalıq texnologiyalar tiykarında studentler alǵan prezentaciya kónikpelerin támiyinlew, qorǵaw waqtında qánigelik jumıstıń orınlanıwı nátiyjeleri boyınsha ózin isenimli tuta alıw, texnikalıq qurallar, olardıń dásturlerinen paydalanıw qábiletin kórsetiw;

Oqıw procesinde studentlerde qalıplesken kommunikativ kónikpelerdi jarata alıw qásiyetlerin kórsetip beriw, óz kóz-qarasların qorǵay alıw hám kelisimge keliw, dialogqa qosılıw, mazmunı boyınsha sorawlarǵa tiykarlanǵan juwap beriw, qaǵıydaǵa boysınǵan halda pikir almasıw, óz-ara sóylesiwlerde, jıynalǵanlar aldındaǵı pikirlesiwlerde qatnasıw etikasınıń ulgilerin rawajlandırıw;

Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı (XIX ásir) pání basqa gumanitar pánler menen óz ara baylanıadı. Atap aytqanda tariyx, filosofıya, etika, estetika h.t.b. Bul onıń uyreniw predmeti, obekti hám wazıypasında tolıq kórsetiledi. Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı (XIX ásir) páninin ózine tán izertlew obekti bolıp XIX ásir qaraqalpaq xalqınıń siyasiy mádeniy turmısı hám ondaǵı belgili talant iyeleri dóretiwshiligin uyreniwdi óz ishine aladı. Tiykarınan Kunxoja İbrayım ulı, Ájiniyaz Qosıbay ulı, Berdaq Ğargabay ulı, Ótesh Alshınbay ulı, Gulmurat, Sarıbay dóretiwshilikleri ózgeshelikleri shıǵarmalarınıń ideya tematikası izertleniwın óz ishine aladı. Usılardıń ishinen biz Ájinyaz, Berdaq dóretiwshiliginiń, izertleniwi, shıǵarmaların oqitiwda kóbirek materiyallar tańladıq.

Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı (XIX ásir) pánin bugingi zaman talaplarına sáykes uyreniwdiń teoriyalıq ámeliy jetsikenliklerin talabalarǵa sińdiriwden ibarat. Sebebi, qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı óziniń uzaq ótmishine, tariyxıy nızamlıqlarına iye. Bul sıpatlardı ǵárezsizlik dáwirindegi jańa qalıplesken nızamlar, jetiskenlikler menen baylanıstırıp uyreniwdi talabalar sanasına qalıplestiriw. Keleshekte talabalar óz ámeliyatında bul nızamlıqlardı hár tárepleme qollana alıw uqıplılıǵın támiynlew. Ayırıqsha, Ájinyaz, Berdaq dóretiwshiligi shıǵarmaları mısasında bugingi zaman talaplarına sáykes jetiskenliklerdi oqıtıwdıń metodikalıq kórsetpeleri tiykarında uyreniw.

Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı (XIX ásir) pánin joqarı oqıw orınlarında oqıtıw eń áhmiyetli máselelerden esaplanadı. Pániniń tariyxında XIX ásirge kelip qaraqalpaqlardıń ekonomikalıq, socialıq turmısında ulken ózgerisler juz bergenligi, feodallıq qatnasıqlar turaqlasqanı, jeke menshiklik qatnaslar rawajlanǵanı hám usınıń aqıbetinde insanlardıń ózligin tanıw procesi qalıpleskeni aytiladi. Bunday ózgerisler ádebiyattıń rawajlanıwına da tásirin tiygizedi. Nátiyjede, jazba ádebiyattıń rawajlanıwına Kunxoja, Ájiniyaz, Berdaq, Ótesh hám taǵı basqada shayırlardıń dóretiwshiligi tásir jasap, olardıń poeziyası arqalı jańa ádebiy janrlar payda boldı. Bul máselelerdi sabaq barısında talabalarǵa uyretiw eń juwapkershilikli wazıypalardan. Sonliqtan, bugingi dáwirde qaraqalpaq ádebiyatın oqitiw ádewir rawajlandı.

Joqarı oqıw orınlarında Qaraqalpaq til hám ádebiyatı qánigeliginiń 1-2-3 kurslarına ulıwma 172 saat ajratılǵan. Sonıń ishinde XIX ásir qaraqalpaq ádebiyatı tariyxına 24 saat lekciya, 26 saat ámeliy, 16 saat seminar, 32 saat óz betinshe jámi - 98 saat. Solay etip bul qollanbada qaraqalpaq klassik shayırları dóretiwshiligin búgingi dáwir talabına sáykes jańa materiyyallar tiykarında oqıtıw boyınsha, metodikalıq kórsetpeler beriledi.

I BAP. QARAQALPAQ ÁDEBIYATÍ TARIYXÍ (XIX ÁSIR) PÁNIN OQÍTÍWDÍN TEORIALÍQ MÁSELELERI

1.1. Kúnxoja dóretiwshilginiń izertleniwiniń oqıtıw

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde ádebiyatımız tariyxı bir qatar úyrenilse de ele de dıqqat bóletuǵın tárepleri bar. Solardıń ishinde bir neshe jıllardan beri izertlewden shette qalıp kiyatırǵan, yaki házirgi qaraqalpaq ádebiyatı ilimiy jetiskenliklerinen kelip shıǵıp úyreniwdi talap etetuǵın máseleler barshılıq. Olardan XIX ásir klassik shayırlarımızdan Kúnxoja İbrayım ulınıń dóretiwshiligi. Shayır boyınsha ádebiy miyras sıpatında úyrenilgen miynetlerden basqa izertlew joqtıń qasında. Bul dáwirdeń basqa wákilleri Kúnxoja shayırdıń zamanlasları Berdaq Ğarǵabay ulı, Ájiniyaz Qosıbay ulı, Ótesh Alshınbay ulı dóretiwshiligi belgili dárejede sońǵı ilim jańalıqları negizinde úyrenilip atır. Mısalı, Berdaq shayırdıń yubileylere arnalıp onıń dóretiwshiligi tek ádebiyat kóz qarasınan emes, al filosofiyalıq, lingvistikalıq, pedagogikalıq aspektlerde úyrenilmekte. Al, Ájiniyaz lirikası tereńirek túrde úyrenildi. Bul baǵdarda ilimpaz B.Genjemuratovtıń «Ájiniyaz lirikasınıń poetikası» Nókis, 1997-jıl miynetin atap ótiwimizge boladı. Sonday-aq, Ótesh shayırdóretiwshiligi boyınsha da ádebiyatshı S.Mátekeevtıń «Óteshtıń shayırlıq sheberligi» (Nókis, 2009) jumısı belgili. Usı tárepten alıp qaraytuǵın bolsaq, ádebiyat ilimi jetiskenlikleri, teoriyalıq tabısları negizinde Kúnxoja dóretiwshiligin úyrenetuǵın waqt keldi. Sebebi, shayırd Berdaq, Ájiniyazlar menen birge XIX ásir jazba ádebiyatın baslawshılardan biri, Kúnxoja İbrayım ulı lirikasınıń úyreniw arqalı qaraqalpaq ádebiyat tariyxın jańasha baǵdarda úyreniwde bir qádem alǵa basamız. Birinshi Prezidentimiz İ.A.Karimov: «Birinshi náwbette mádeniyatımız xalıq ruwxıy baylıǵınıń janrlarına itibar beriw zárúr»² degenindey qaraqalpaq klassik ádebiyatınıń bay úlgeri shayırd shıǵarmalarında keń

²Каримов И.А. Жоқары мәнәуйят жеңилмес күш. Ташкент, «Мағнавият», 2008-ж. 78-б.

orin alğan. Sonlıqtan, shayır poeziyasında qollanılğan kórkem súwretlew quralları hám kórkem súwretlew usılları óz aldına bir dúnya esaplanadı. Kórkem súwretlew quralları hár bir shayırdıń ózine tán stillik ózgesheligin bildirip, onıń sóz saplaw sheberligin, basqalardan parqın ańlatıwshı birden-bir ózgeshelik bolıp tabıladı. Al, kórkem súwretlew usılları bolsa shıǵarma tekstine hám shıǵarma mazmunına teńdey tásir etiwshi usıllardan. Sonlıqtan olardı úyreniw arqalı hár bir shayırdıń qosıq jazıwdaǵı poetikalıq sheberligin ańlawımızǵa boladı. Kúnxoja shayırdıń poeziyasındaǵı kórkem súwretlew quralları yamasa kórkem súwretlew usılları máselesi usı waqıtqa shekem izertlewden shette qalıp kiyatır . Biraq shayır dóretiwshiligi boyınsha tikkeley shuǵıllanǵan B.İsmaylov³ izertlewinen tısqarı ayırım miynetlerde ulıwma ayılǵan, ol geypara maqalalarda sóz etilgenin ayta alamız. Kúnxoja shıǵarmaların birinshi ret ilimiy baǵdarda izertlegenler N.Dáwqaraev, Q.Ayımbetov, O.Kojurovlar boldı. Kúnxoja shıǵarmaları haqqındaǵı eń birinshi maqalanı N.Dáwqaraev jazdı. Ol 1939-jılı qaraqalpaq jazıwshılarınıń ekinshi sezinde bayanat jasap Kúnxoja realist shayır, haqıyqat, xalıq jırshısı, xalıq oy-pikirlerin sáwlelendiriwshi shayır ekenligin dáliylleydi. Bul bayanat «Qaraqalpaq poeziyası» degen at penen «Drujba narodov» almanax jurnalında 1939-jılı Moskvada basıladı. Bunnan keyin Q.Ayımbetov penen O.Kojurovlar «Qaraqalpaq ádebiyatınıń túrleri» degen maqalasın jazdı. Bul «Qaraqalpaq ádebiyatı hám iskusstvosı» degen jurnalda 1940-jılı «2-sanında basıladı.

Kúnxoja tvorchestvosı boyınsha belgili tariyxshı S.P.Tolstov, Orta Aziya xalıqlar ádebiyatı, mádeniyatı boyınsha kóp jumıs islegen E.Bertels, L.Klimovich, Azerbayjan alımı Yu.Araslı, Ózbekstan İlimler Akademiyasınıń akademigi M.T.Aybek, qazaq alımı B.Kenjebaevlar oǵada áhmietli pikirlerin ayttı. 1960-jılı Kúnxojanıń qaytı bolǵanına 80 jıl tolıw merekesi baspasóz júzinde belgilenedi. İzertlewshi B.İsmaylov Kúnxoja dóretiwshiligi boyınsha keń túrde ilimiy izertlew jumısların alıp barıp, bir qansha maǵlıwmatlardı topladı. Usı negizde ol «Kúnxojnıń ómiri hám tvorchestvosı» degen monografiyanı izertlew jumısın kitap

³Исмаилов Б. Күнхожаның өмири хэм творчествасы. Нөкис, Қарақалпақ мәмлекет баспасы, 1961.

etip 1961-jılı shıǵardı. Bul tema dógeresinde keń túrde jumısların alıp barıp B.İsmaylov 1965-jılı kandidatlıq dissertaciyasını qorǵadı. Onıń monografiyasında «Kirisiw», «Kúnxoja qaraqalpaq klassik poeziyasınıń kórnekli wákili», Kúnxoja tvorchestvosın izertlewdiń házirgi jaǵdayı», «Kúnxojanıń ómiri haqqında maǵlıwmatlar», «Kúnxoja jasaǵan dáwirdiń tariyxıy ádebiy xarakteristikası», «Juwmaq» degen baplarda keń túrde ilimiy izertlew júrgizgen.

Kúnxoja shıǵarmaları boyınsha N.Japaqov óziniń «Revolyuciyaǵa shekemgi qaraqalpaq ádebiyatında realizm máselesi» degen (Nókis, 1972) miynetinde «Realistik shıǵarma xalıqqa xızmet etedi» ilimiy maqalasını jazadı. (II tomıq, I kitap, N., 1972, 18-87-b).

Bunda Kúnxojanı ullı shayır ekenligi, turmıs haqıyqatlıqları realistlik súwretlew ózgeshelikleri sheberligi jóninde bahalı pikirler beriledi.

Belgili ádebiyatshı, akademik H.Hamidov «Shıǵıs tillerindegi jazba dárekler» miynetinde «Kúnxojanıń dóretiwshiliginde jazba dáreklerdiń tutqan ornın» jazadı. (Nókis, «Bilim», 1991, 118-145-b) f.i.d. K.Quranbaev «Kewil kewilden suw isher» miynetinde ádebiy baylanıslar baǵdarında (Nókis, 1991). Pedagogika ilimleri doktorı, professor Ó.Áleov «Qaraqalpaqstanda tálim-tárbiyalıq oylardıń qalıplesiwi hám rawajlanıwı» monografiyasında (N., «Bilim», 1993, 301-321-b). Kúnxoja aǵartıwshılıq kózqarasları haqqında ilimiy pikirlerdi aytadı. Universitetke arnalǵan «Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı» sabaqlıǵında Q.Sultanovtıń Kúnxoja haqqında bir qansha ilimiy pikirleri orın alǵan. Sońǵı waqıtları K.Mámbetovtıń, Q.Maqsetovtıń pikirleri baspasózde jariq kórdi. 1989-jılı Kúnxojanıń «El menen» degen qosıqlar tańlamalı shıǵarmaları negizinde shıǵıp, oǵan 46 qosıǵı kirgizilgen. Burınǵı jazılǵan miynetlerdiń kópshiligine kritikalıq kózqarasta qarap paydalanıwımız tiyis. Mısalı: professor, Q.Maqsetov «Umıtpaspan» qosıǵın Kúnxoja jazbaǵan degen pikir aytadı. Jáne de sońǵı dáwirlerde XIX ásir qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha filologiya ilimleriniń doktorı, professor Q.Járimbetovtıń «XIX ásir qaraqalpaq lirikasınıń janrlıq qásietleri hám rawajlanıw tariyxı» (Nókis, 2004), Q.Turdıbaevtıń «Didaktikalıq shıǵarmalar-ruwxıy baylıǵımız» (Nókis, 2009) miynetlerinde de Kúnxoja dóretpeleriniń ayırım tárepleri sóz etiledi. Sonday-aq

2009-jıl QMU Qaraqalpaq ádebiyatı kafedrası tárepinen Kúnxojanıń 210-jıllıq merekesine arnalıp ilimiy teoriyalıq konferenciya ótkerilip bir qatar izertlewshiler bayanatlar jasaydı. Olardan filologiya ilimleriniń kandidatı P.Allambergenova «Kúnxoja poeziyasında Maqtımqulı dástúrleri» (ideya, tematika, problematika) ádebiyatshı G.Toqımbetovanıń «Berdaq dóretiwshiliginde Kúnxoja dástúrleri», ilimpaz T.Kerwenovtıń «Kúnxojanıń dóretiwshiliginde mifologiyalıq elementlerdiń qollanılıwı» QMU Xabarshısı, Nókis, 2009 №4(5) maqalaları jarıq kórdi. Demek shayır dóretiwshiligi búgingi ádebiyat iliminde úyrenilmekte. Mine bul miynetlerdiń izertleniw baǵdarlarınıń ózgeshelikleri boyınsha studentlerge tómendegishe tapsırmalar hám sorawlar toplamın dúziwdi aytamız, tapsırma ushın sorawlar:

1. Kúnxoja dóretiwshiliginiń dáslepki izertlew baǵdarı qanday?
2. Shayır dóretiwshiliginiń ğárezsizlikten keyin izertleniwi?
3. Kúnxoja shıǵarmalarınıń janrlıq baǵdarları?
4. Kúnxoja lirikalarında kórkemlew qurallarınıń ornı qanday?
5. Kúnxoja shıǵarmalarınıń jiynalıwı baspaǵa tayyarlanıwı?
6. Kúnxoja lirikalarında didaktika?
7. Shayır dóretiwshiligine arnalǵan miynetlerge salıstırma tallaw jasaw?
8. Kúnxoja lirikalarınıń tematikası?
9. Kúnxoja lirikalarında súwretlew usılları xızmeti?
10. Kúnxoja toplamlarına analiz. 1960, 1984, 1989, 2018- jılları.

1.2. Ájiniyaz dóretiwshiligin oqitiwda innovaciya

Ájiniyaz dóretiwshiligin uyreniw barısında tómendegi máselelerdi bassılıqqa alıw lazım.

Baǵdarlamada berilgen Ájiniyaz shayırdıń ómiri hám dóretiwshiligi boyınsha materiallar izbe-iz uyretiledi. Shayır dóretiwshiliginiń izertleniwi dáslepki dáwir hám ğárezsizlikten songı dáwir dep bólinedi. Oqıtıw barısında:

Ájiniyazdın lirikaları, epikalıq dóretpelerin interaktiv metodlar menenúyreniw;

Ájiniyaz shayır poeziyası, shıǵarmalar toplamları jańa pedagogikalıq texnologiyalar menen oqıtıw;

Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı qánigeligi talabalarına Ájiniyaz dóretiwshiligin oqıtıwdı ámeliy, seminar, óz betinshe jumıslar menen tolıqtırıw.

Ájiniyaz dóretiwshiligin oqıtıw barısında talabalarǵa shayır dóretiwshiliginiń izertleniwindegi hár qıylı qarama-qarsı baǵdarlar shıǵarmalarınıń jıynalıwı dáslepki hám sonǵı dáwirdegi ulıwma segiz toplamı anıq turde tallanıp uyreniledi.

Shayır dóretiwshiliginiń ǵárezsizlikten soń izertleniwi putkilley basqasha ekenligi dálillenedi. Hár bir ilimpazdın ilimiy miynetleri, baspa sózde jariyalanǵan bugingi ilimiy maqalalari tallanadı.Usılardan jańa wazıypalardı ajratıp seminar sabaqlarda sheshimi uyreniledi. Talabalar bugingi dáwir talabınan kelip shıǵıp jańa ilimiy tusiniklerge iye boladı.Hárbir tariyxıy dáwirdiń óz zamanında dóretiwshilik isi menen shuǵıllanıp, islerin mángilik qaldırǵan shayır hám jazıwshılar boladı. Olar dóretken eń jaqsı shıǵarmalar ádebiy klassikaǵa kiredi. Demek, ádebiy klassik dep millet ádebiyatınıń rawajlanıw barısında dóretilgen ádebiyatqa aytıladı. Misali: Gretsiyada biziń eramızdan burınǵı V ásir, Frantsiyada biziń eramızdın XVII ásiri jáne ózbek ádebiyatı tariyxında XV ásir klassikalıq ádebiyat ásiri dep esaplanadı. Eger de ayılǵanlardı esapqa alsaq qaraqalpaq jazba ádebiyatı rawajlanıwdıń eń biyik shoqqısı bul -XIX ásir bolıp tabılıp, onıń kórnekli wákilleriniń qatarına Kunxoja, Ájiniyaz, Berdaq hám Ótesh shayırlar kiredi.

“Insandi, onin ruwxıy dunyasın ashatusın jane bir qudiretli qural bar, ol da bolsa sozdın qudireti, korkem adebiyat bolip tabıladı... Adebiyat, korkem soz oneri azelden xaliq qalbinin korinisi, haqıyqat ham adillik jarshisi bolip kelgen.”⁴ Ózbekistan Respublikasınıń birinshi Prezidenti I.A. Karimov “Qaraqalpaq xalqı áyyemgi hám bay tariyxqa iye. Ol óziniń milliy mádeniyatı, ózine tán kórkem óneri, klassikalıq ádebiyatı ruwxıy baylıqları, urıp-ádeti hám dásturleri menen

4 Karimov. I. «Joqarı` ma`nawiyat-jen`ilmes ku`sh»Tashkent «Manaviyat», 2008-jıl. 136-bet 2 sonda:

putkil dunyağa málim. Gárezsizlik milliy mádeniyattı hám ruwxılıqtı tastıyıqlaw, qaraqalpaq xalqınıń klassik shayırları Ájiniyaz, Berdaqtıń dóretiwshilik miyrasın tolıq qayta tiklew, olardıń jarqın esteligin mángilik etiw ushın jol ashtı ”2, -dep ayırıqsha belgilep kórsetkenindey bugingı ádebiyattanıw ilimine aldında ele sheshimin tappağan bir qansha máseleler bar. Házirgi dáwirge shekem qaraqalpaq klassikalıq ádebiyatı hár qıylı áspektlerde uyrenildi hám izertlenbekte. Eń baslısı ol poeziya, ádebiy miyras baǵdarında jemisli izertlendi. Atap aytqanda birinshi dárekler jıynaldı, kórkem tekstler baspadan shıǵarıldı, olar tekstologiyalıq hám táriyxıy filologiyalıq islewden ótip xranologiyalıq tártipke salındı. Shıǵarmalarǵa ideyalıq tematikalıq, belgili dárejede janlıq talqılar islendi. Sonday-aq ádebiy baylanıslar hám tásirler boyınsha da jumıslar juzege keledi.

Biz qaraqalpaq ádebiyatınıń kórnekli wákili Ájiniyaz Qosıbay ulının dóretiwshiligin oqıtıw máselesin kórip shıǵamız. Hár bir jazıwshınıń salmaǵı dáwirindegi shınlıq kartinası qalayınsha ashıp berilgeni menen belgilenedi. Bugingı kunge shekem Ájiniyaz dóretiwshiligi tek ǵana ádebiyattanıw emes, al lingvistika, filosofiya, pedagogika ilimleriniń de izertlew obyektine aylanǵan. Bir qansha ilimiy jumıslar kandidatlıq, doktorlıq dissertatsiyalar jaqlandı. Bul boyınsha eń dáslep f.i.d N.Dáwqaraev óziniń “Revolyuetsiyaǵa shekemgi qaraqalpaq ádebiyatı tariyxınıń ocherkleri ” (Nókis 1961) miynetinde sóz etedi. Bul miynette avtor shayırdıń ómiri hám dóretiwshiligi haqqında sóz yete kele “Bozataw” shıǵarmasına keń turde toqtap ótedi. “Poema óziniń qayǵılı namasına qaramastan, sezimi menen filosofiyalıq tereńligi menen, tariyxıy shınlıǵı menen mazmunlılıǵı jáne kórkemligi menen adamdı eriksiz ózine tartıp turadı”, -dep shıǵarma haqqında óziniń bahalı pikirin bildiredi. I.Yusupovtıń “Dala orfeyi”(Ájiniyazdıń qosıqlar toplamında 1975) dep atalǵan maqalasında da “Bozataw” shıǵarması haqqında shayırdıń pikirleri beriledi. “Ájiniyaz qaraqalpaqlardıń tariyxında “Bozataw” poeması” sıpatında tereń jaranıń tirtiǵı bolıp pitken usı waqıyanıń ishinde boldı. Shayır kóterilisti quwatlawshı ideologlardan biri bolǵanı onıń shıǵarmalarınan da, elden esitilgen, jazıp alınǵan sózlerden de ayqın kórinedi.

N.Japaqov “Revolyutsiyağa shekemgi qaraqalpaq ádebiyatında realizm máselesi” dep atalgán miynetinde shayırdıń dáwir shınlıgın qay dáreje de bere alğanın “Bozataw” shıǵarması mısasında da talqıladı. A.Murtazaevtıń “Shayırdıń muhabbati” miyeti tikkeley Ájiniyaz dóretiwshiligine arnalgán bolıp, avtor “Bozataw” shıǵarmasınıń janrlıq qasiyetine de itibar beredi. “Shayırdıń sonshama ulken tariyxıy hádiyseni bastan ayaq bayanlawdı hesh waqıtta da názerde tutpaǵan ... “Bozataw”da epik bayanlaw usılı onsha sezilmeydi, onda bastan ayaq lirikalıq táriyp usılı ustemlik etedi. Al epikalıq suwretlew járdemine qosımsha dárejede kórinedi”

Sol ushın “Bozataw” da obyektiv shınlıq ángimelenip gurrińetiw arqalı emes, al shayırdıń ruwxıy kush-qudiretiniń toliq qatnasında, oy-pikirleri, sezim tolǵawları hám táriyp forması arqalı ashıladı.

Bunnan basqa da K.Mámbetovtıń “Ájiniyaz” (Nókis, 1994) A.Pirnazarovtıń “Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha geypara oylar” (Nókis, 1991) Á.Pirnazarovtıń “Masterstvo Ájiniyaza” (Nukus, 1983) Q. Baynıyazovtıń “Qosıqtıń kushi” (Nókis, 1977) B. Qálimbetovtıń “Ájiniyazdıń lirikası” (Nókis, 1981) B.Genjemuratovtıń “Ájiniyaz lirikasınıń poetikası” (1997) h.t.b. miynetleri Ájiniyaz dóretiwshiligin hár tárepleme izertlewde tiykarǵı derekler bolıp xızmet qıladı.

TEST

1. Kamal Mámbetovtín Ájiniyazdın túwılǵanına 170-jıl tolıw merekesine arnalıp shıqqan miyneti qaysı?

- A. Qosıqtın kúshi
- B. Ájiniyaz
- C. Shayırdın muhabbatı
- D. Ájiniyaz lirikası

2. Ájiniyazdın ter en bilimge iye bolıw menen birge úlken shayırlıq mádeniyatqa iye... degen pikir kim tárepinen bildirildi?

- A. A.Murtazaev
- B. K.Mambetov
- C. I.Yusupov
- D. K.Járimbetov

3. “Masterstvo Ájiniyaza” miynetiniń avtorı kim?

- A. A.Pirnazarov
- B. B.Genjemuratov
- C. K.Mámbetov
- D. K.Járimbetov

4. 1997- jılı baspadan shıqqan “Ájiniyaz lirikasınıń poetiykası” miyneti neshe baptan ibarat?

- A.3
- B.4
- C.5
- D.2

5. **Qara kózli**, shiyrin sózli dilbarım,
Senden ózge **sáwer yarım** joq meniń.

Astı sızılǵan sózler kórkemlew qurallarınıń qaysı túri?

- A. Metafora
- B. Epitet
- C. Metanimiya
- D. giperbola

LEKCIYA: ÁJINIYAZ QOSIBAY ULÍ DÓRETIWSHILIGI
TOPARÍ: 3-KURS

Oqıtıw waqtı: 2 saat	
Oqıtıw sabaǵınıń dúzilisi/ Kirisiw lekciyası. Lekciyanıń jobası	1. Ájiniyazdıń ómiri hám dóretiwshiligi haqqında túsinek. 2. Ájiniyaz Qosıbay ulı dóretiwshiliginiń izertleniwı. 3. Shayır shıǵarmalarınıń jıynalıw máseleleri.
Sabaqtıń maqseti: Ájiniyaz Qosıbay ulı dóretiwshiligi boyınsha jańa bilimler beriw, ilimiy túsineklerin qalıplestiriw, rawajlandırıw.	
Wazıypalar: 1. Ájiniyazdıń ómiri haqqında maǵlıwmatlar beriw. 2. Shayırdıń ádebiy dóretiwshiligi. 3. Shayır shıǵarmalarınıń jıynalıwı, baspada járiyalanıwı.	Kútiliwshi nátiyjeler: 1. Ájiniyazdıń ómiri haqqında maǵlıwmatlarǵa iye boladı. 2. Shayırdıń ádebiy dóretiwshiligin úyrenedi. 3. Shayır shıǵarmalarınıń jıynalıw, baspada járiyalanıw máseleleri haqqında bilimlerge iye boladı.
Oqıtıw usılları	Lekciya/ Klaster usılı.
Oqıtıw jumısın shólkemlestiriw formaları	Jámáátlik, toparlarda islesiw.
Oqıtıw quralları	lekciya tekstleri, vizual material hám vatman, marker.
Oqıtıw sharayatları	Arnawlı texnika áspabları menen támiyinlengen auditoriyaları
Monitoring hám bahalaw	Soraw-juwap, testler, orınlanǵan tapsırmalardıń nátiyjelerin baxalaw.

Sabaqtıń texnologiyalıq kartası

Basqıshlar, Ajratılǵan waqıt	Jumıstıń mazmunı	
	Oqıtıwshı	Talaba
1 basqısh. Oqıtıw processine kirisiw	<p>1.1 Temanıń atın, maqseti hám kútiletuǵın nátiyjelerin bayanlayman. Temanıq jobası hám ózgeshelikleri menen tanıstırıw.</p> <p>1.2 Tema boyınsha tiykarǵı túsiniklerdi, óz betinshe islew ushın ádebiyatlar dizimin beriw (№ 1- Qosımsha) (№ 2- qosımsha)</p> <p>1.3 Sabaqta orınlanǵan jumislardı bahalaw kriteriyası hám kórsetkishleri menen tanıstıu. (№3 Qosımsha)</p>	<p>Tıńlaydı, jazadı</p> <p>Anıqlastıradı, sorawlar beredi.</p> <p>Anıqlastıradı, sorawlar beredi, jazıp aladı.</p>
2- basqısh Tiykarǵı	<p>2.1. Soraw-juwap arqalı balalardı aktivlestiriw. Piramida usılı. (№ 4 Qosımsha)</p> <p>2.2. Lekciya rejesine tiykarlanıp tusiniklerdi ashıp beriw, psixologiya panine kirisiw, daslepki tusiniklerdi kaliplestiriw.</p>	<p>Juwap beredi, Tıńlaydı, jazadı, sorawlar beredi.</p>
3 basqısh Juwmaqlawshı	<p>3.1. Ótilgen tema boyınsha juwmaqlar shıǵaradı, oqıwshılardıń dıqqatın tiykarǵı máselelerge jámleydi, professional xızmetinde (okıtıwǵa) islengen jumislardıń áhmiyetin ashıp beredi.</p>	<p>óz ara pikirlesedi. óz ara pikirlesedi.</p>

	<p>3.2. Studentlerdiń bergen juwabın bahalaw, oqıw maqsetine erisiw dárejesin analizlew.</p> <p>3.3. Óz betinshe jumıs ushın tapsırma beredi, onıń bahalaw kórsetkishleri, kriteriyaları menen tanıstıradı.</p>	<p>Ózin-ózi, óz-ara bahalaydı, tapsırmaların jazadı</p>
--	---	---

№2-qosımsha

Tayanış sózler. Ájiniyazdıń ómiri hám dóretiwshiligi. Ilimiy maqalalar, miynetler, monografiyalar.

Ájiniyaz Qosıbay ulınıń ómiri hám dóretiwshiligi haqqında ilimiy miynetlerdi slaydlar járdeminde kórsetiw. Shayır shıǵarmalarınıń tolıq jıynaǵı, toplamların izbe-iz kórsetiw. Olardıń baspası, baspaǵa tayarlaǵanlar haqqında maǵlıwmatlar beriw.

№3-qosımsha

<p>Sinkveyn metodi - Sinkveyn bes qatarlı taqmaq degendi ańlatadı.</p> <p>1-Ájiniyaz</p> <p>2-Klassik, lirik</p> <p>3-Oqıǵan, aytısqan, jırlaǵan</p> <p>4-poeziyanı janrlıq, kórkemlik bayıtqan</p> <p>5-shayır</p>

№1-qosımsha, ideya, kórkemlik, poetika.

№2- qosımsha

Ájiniyaz lirikalarınıń há rqanday baspasında beriliw ózgesheliklerin anıqlaw, olardı salıstırıp tekstologiyasına itibar qaratıw.

Shayır lirikalarınıń ideyalıq, tematikalıq, janrlıq jaqtan izertleniw baǵdarların kesteler arkalı anıqlaw.

**TEMA: ÁJINIYAZ LIRIKASÍNÍN IDEYALÍQ-TEMATIKALÍQ,
KÓRKEMLILIK BAĞDARLARÍ**

Temanı tusindiriu lekciyasınan keyin qanday bilimlerge iye ekenligin tekseremen.

Son tema haqqında tekst beremen. Hár abzactı oqıp bolıp:

V – Bul haqqında informaciyaga iyemen

- Bul aytımğa qosılmayman.

+ Bul meniń ushın jańa informaciya bolıp tabıladı

? Túsiniqsiz, anıqlıq kiritiwdi talap etedi

V	+	-	?

№6 –qosımsha

Bekkemlewshi sorawlar

Sorawlar juwaplar.

Ájiniyaz lirikasınıń tematikası qanday?

- 1 Shayır lirikasınıń ideyalıq baǵdarları.
- 2 Kórkem sheberligi.
- 3 Shayır lirikasını bul baǵdarda kimler izertledi?
- 4 Kórkemlew quralları hám usıllarınan paydalanıw sheberligi.

II BAP. QARAQALPAQ ÁDEBIYATÍ TARIYXÍ (XIX ÁSIR) PÁNINEN ELEKTRON OQÍW MODULI ISLENBESI

2.1 Leksiya tekst, Berdaq Ğarǵabay ulı dóretiwshiligi

q. Бердаз "арзабай улыны4 5мири 81м д5рети7шилик жолы

w. Shayır д5рети7шилигини4 бйренили7 тарийхы

e. Бердаз поэзиясында философиялыз, дидактикалыз, темалар

r. Бердаз д5рети7шилигини4 к5ркемлик 5згешеликлери

t. Эпикалыз шызармалары

Tayanish so'zler: д5рети7шилик, философия, дидактика, klassik, автобиография, оригинал, экспедиция, характеристика, tekstologiya.

№аразалпаз классик шайырларыны4 ишинде 5зини4 5мир баянына тийисли базыбир дереклерди золы менен жазып залдырзан шайыр Бердаз болады. Ол 5зини4 атазлы {%мирим} зосызында автобиографиясын залдырзанын к5ремиз. Шайырды4 5мирине 81м шызармаларына тийисли к5п мазлы7матлар ХХ 1сир ео жылларды4 5зинде-аз шайырды 5з к5злери менен к5рген адамлар бар 7азытларда анызланып залын2ан еди. Бул ту7ралы Н.Да7зараевты4 т5мендеги пикирлерине н1зер салсаз` {Бердазты4 5мир баяны ж5нинде бизи4 золымызда жазба оригинал материаллар озада аз. Бар материалларды4 к5пшилиги басза адамлардан жазып алын2ан мазлы7матлар. ...Бердаз ж5нинде, оны4 творчествосы ж5нинде к5п н1рселерди билетузын 31ндекли Үахиуа молла, qorq-жылы iу жасында 5лди, №утлымурат беглер беги qorw-жылы ое жасында 5лди 81м Мойназ районыны4 №азаздарья деген жеринде жасайтузын заррылардан жазып алын2ан мазлы7матлардан басза шайырларды4 5мир-баяны ж5нинде 5з шызармаларынан да к5п н1рселер табы72а болады} деп к5рсетеди. (Н.Да7зараев {Бердаз шайыр} тарийхый 1дебий изертле7. Н5кис №№МБ. qoto-жыл, qoq-бетлер)- деген.

Ал, Бердаз qiwu-жылы !ми7д1рьяны4 зуяр аязында, Арал те4изини4 тбслик жазасында Аззала деген жерде дунья2а келеди.

Бердаз u-i жасларынан-аз ағыллыз мектепке затнап озыйды. Ол кишкентайынан-аз шаззан, зийрек болып адамларды к5зине тбседи.

Бердаз жас 7азытларынан баслап зосыз шызара баслайды. Ол д1слеп биреулерди мазтап, биреулерди д1лкеклеп зысзаша зосызлар шызарады. ағылларда той болзан жерге барып {Той баслар}, {Бет ашар} зосызларын айтады. С5йтип кем-кемнен {Бердаз шайыр}, {Бердаз базсы} деген атазза ийе болып да4зы журтза жайыла баслайды. Мал базы7дан зутылып, ел аралап зосыз айтып, шайырлыз с5з 5нери менен кбн к5ретузын болады.

Бердаз шайыр we жасында Мбйтен уры7ыны4 ке4 тана7 тийресиндеги Байманзул деген кисини4 Байытзан деген зызына бйленеди.Бердаз шайыр ша4араз тиклегеннен кейин Айтмухаммед (адамлар оны Айтеке деп атазан), Н1зибек деген еки баласы, *брлиза, *брлиман, Айымхан 81м Бийбихан деген т5рт зызы болады.Бердазты4 уллары менен зызларынан д5реген урпазлары-азлыз-ша7лызлары к5п.Олар со4зы 7азытларза шекем Мойназ районында, №азад1рья, Тербенбес жазларда, №ара5зек, Тахтак5пир, Шымбай районларында турады.Бердаз шайырды4 сыртзы к5риниси ту7ралы Бердазты к5рген-билген, №ара5зек районыны4 о-ағылында жасайтузын зарры Хожалепес улы Ибрайым былай дейди` {... {Бердаз узын бойлы, толыз денели, ербикле7 зара киси екен. пешенели, забаз сбйеги к5тери4ки, зойы7 заслы, к5зи зара 5ткир, кблимлеген, дбзи7 кирпичли адам еди. Вердазты4 бетине б4илип заразанда адамды 5зине тартарлыз киси еди. Минез-зулзы жазымлы, хош минез, 81ммеге бирдейС5йлегенде бир тап пенен, 1сте, бираз, салмазлы с5йлейтузын, тили 81зирги 5зимиз с5йлеп жбрген назыз заразалпазша болып, ишине жеке сийрек парсы, арабый (бираз адамларза таныс) с5злерди зосып та с5йлейтузын еди. С5йлегенде жбзине г1 кбле шырай, г1 з181рли тбс енип туратузын киси еди.. 1детте адамды к5п ты4лап, аз с5йлейтузын, зызы4зырап, с5йлейтузын еди. С5зи д1сте-д1сте болып иуqас1р бара береди. №осыз шызарзанда толып кететузын, сол жерде ду7тар-ду7тарсыз да атqар1р кете беретузын киси екен. .Бердаз шайыр XIX 1сирде заразалпаз халзыны4 арасынан шыззан шайыры, базсысы, тарийхшысы. Бердаз д5рети7шилиги - Орта Азия халызларыны4 миллий

мидениятына, сондай-аз пбткил дуньялыз миденияты 21зийнесине зосылган блкен блес.

қооо-жылларды орталарынан баслап Бердаз шайырды д5рети7шилиги бойынша илимий характерде с5з ети7лер басланды. Sol waqitlarǵa шекемги д17ирде Бердаз шайырды д5рети7шилигин арна7лы тбрде жыйна7, басып шызары7, изертле7 миселелери болган емес. Тек зана заразалпазлар жерине келген рус экспедиция аззаларыны4 улы7ма заразалпазлар ишинен жыйнаган 1дебий-лингвистикалыз материалларында базы бир мазлы7матларда шайырды4 шызармасы к5ринип залды.

қооо-жылдан берли заразалпаз жери менен таныс болган Санк-Петрбург университетини4 студенти И.А.Беляев қооо-жылы со42ы рет Н5кисте, Шымбайда 81м №о4ыратта туры7шы к5шпели тбрк халызларыны4 язный заразалпаз тилин изертле7 ушын жиберилди. И.А.Беляев еки ай да7амында заразалпазлар арасында болып, сол 7азытта {Едиге}, {№облан} 81м заразалпазларды4 {Sheжире} сини4 зол жазбасын табады. Со4 {Протоколы заседаний и сообщений членов Закаспийского кружка любителей Археологии и истории Востока} деген топламында И.А.Беляевты4 5зини4 а7дармасында басза да заразалпазлар 8аззында материаллар менен бирге заразалпаз 81м рус тиллеринде жазып алган {Sheжире} син толыз ж1риялады. Буны ол қооу-жылы баспадан шызарган еди.

Бул { Sheжире } ни илимпазлар Н.Да7зараев 81м И.Т.Сазыитовлар Бердазты4 { Sheжире } си деп тастыйызлайды. (Н.Да7зараев {Бердаз шайыр}. Тарийхый, 1дебий изертле7. Н5кис, №№МБ. қооо-ж. И.Т.Сазыитов {Бердазты4 творчествосы} 1дебий критикалыз очерк{.}) Н5кис, ##МБ. қоти-ж.)Буннан кейин жергиликли илимпазлардан қооо-жылы 1дебиятшы Н.Да7зараевты4 Бердазза базышланган {№аразалпаз поэзиясы 8аззында} деген биринши мазаласы ж1рияланды. ({#аразалпаз 1дебияты 81м искусствосы} журналы Nt, қооо-ж.) Буннан кейин усы мазаланы4 тийкарында Н.Да7зараев қооо-жылы Өзбекстан Жазы7шылар союзыны4 екинши съездинде заразалпаз жазы7шыларыны4 атынан {Каракалпакская литература на подъеме} деген темада баянат жасайды. ({Литература и искусство Узбекистана}, книга, Ташкент, қооо г.) Со4 Н.Да7зараев

т1репинен {Поэзия Советская Каракалпакия} ({Дружба народов} №. qоео г. Москва) Каракалпакская поэзия} ({Литература и искусство Узбекистана} №-i, qоео), деген мазалалар ж1рия-ланды. Бул XX 1сирдеги ео-жыллардазы Бердаз д5рети7шилигине биринши характеристика берген илимий мийнетлерден болып есапланады.

qоео-жылы заразалпаз тили 81м 1дебият илим изертле7 институтыны4 илимий хызметкерлери №.Айымбетов 81м О.Кожуровлар т1репинен {№аразалпаз 1дебияты-ны4 тбрлери} атлы мийнети ж1рияланды. Усы мазалаларды Бердаз шайырды4 твор-чествосы 8аззында д1слепки унамлы пикирлер берилди. Булардан басза ео-жылларда Бердаз шайырды4 д5рети7шилиги 8аззында баспа с5зде г1п еткен илимий материалларды ушыратпаймыз. Вул жылларда 1дебият майданында Бердаз шайырды4 д5рети7шилиги 8аззында е4 к5п г1п еткен илимпаз Н.Да7зараев болган1п d1qqatqa al1w1m1z tiyis.

XX 1сирди4 ео-жылларды4 азырында го-жылларды4 басларында Бердаз шайыр-ды4 д5рети7шилиги 8аззында айырым илимий пикирлер айты7 басланды. Мысалы` О.Кожуровты4 {Бердаз} ({№ызыл №аразалпазстан} газетасы. Nwoi, woо, wqq. qоео-ж), М.Д1рибаевты4 {Бердазты4 зосызлары 8аззында} ({№ызыл №аразалпазстан} газетасы. Nwiu, woо, woq.), Момроевты4 {Вердаты4 шызармаларындазы демократия-лыз идеялар} ({№ызыл №аразалпазстан} газетасы. Nwueqоео-ж) усазан мийнетлерди к5рсети7 мбмкин.

qого-жылларда Бердаз шайыр д5рети7шилигине илимий ж1мийетшиликти4 зызызы7шылызыны4 кбшейген д17ири болды. Бул жылларда Бердаз д5рети7шилиги бойынша изертле7лерди4 характерли 5згешеликлери, ол 5з д17ириндеги классиклер-ди4 д5рети7шиликлеринен бурыныраз арна7лы илим изертле7 объектине айланды. Илим майданында ол 8аззында активлескен газета-журналлыз материаллардан тысза-ры монографиялыз изертле7лер пайда болды. Солардан qоге-жылы И.Т.Сазыитовты4 {Бердаз уллы патриот шайыр}, рус тилинде С.Бассинни4 {Бердах шайыр-великий поэт патриота } деген китапшалары шызты. qогу-жылы Н.Да7зараевты4 филология илимлери бойынша кандидатлыз

диссертациясының тийкарзы б5лимин Бердаз шайырды4 шы2армалары зурады. Булардан тысзары усы жыллары №.Ирмановты4 {Бердаз "ар2абаев}, С.Бекмуратовты4 {№аразалпаз 1дебиятының тарийхый тамыр-лары 81м бизи4 устазларымыз}, Б.Исмайловты4 {На7айы 81м заразалпаз 1дебияты}, С.Бердимуратовты4 {№аразалпаз 1дебияты кимни4 айналасында болды деген м1селеге}, Х.Сейтовты4 {№аразалпаз 1дебиятының мектеби Бердазты4 айналасында болды}, А.Бегимовты4 {Бердаз заразалпаз 1дебиятының классиги} деген мазала-лары ж1рияланды. Бердаз шайырди1 д5рети7шилиги тууралы бул жыллардазы ж1риялан2ан илимий мийнетлерди4 ишиндеги пбтин бир жазсы жу7мазла7шы пикир билдирген И.Т.Садыитовты4 {Бердаз уллы патриот шайыр} (##МБ Н5кис, qore-ж.) деген китабы болды.

qoto-жылларда Бердаз шайыр 8аззында д1слепки 81м зунлы илимий жу7маз-ла7шы пикир берген Н.Да7зараевты4 {Бердаз шайыр} китабы болды. (Н.Да7зараев {Бердаз шайыр}. Тарийхый, 1дебий изертле7. Н5кис, №№МБ. qoto-ж.

to-жылларды4 азырында илимпаз И.Т.Садыитовты4 {Бердазты4 творчествосы} атлы монографиясы baspadan шызты. Бириншиден Бердаз шайыр поэзиясы бойынша блкен илимий жетискенликти4 пайда бол2анлы2ын к5рсетти, екиншиден улы7ма заразалапз 1дебият таны7 илимини4 теориялыз 81м 1мелий м1селелерди4 де бираз писип жетискенлигин к5рсете алды.

qouu-жылы Бердаз шайырды4 тууыл2анына qto жыл толы7 юбелейи елимизде ке4 белгиленип 5тти. Илимпазлар монографиялыз китаплар жазды. Олардан ж1мийет-шилигимиз блкен рухланы7шылыз пенен забыл еткен %збекстан Илимлер Ака-демиясының академиги, профессор М.Нурмухаммедовты4 {Бердах-великий поэт Каракалпакского народа} (Ташкент Изд. {Фан} УзССР. qouu г.). %зИА ны4 коррес-пондент аззасы профессор И.Т.Садыитовты4 {№аразалпаз халзының уллы демократ шайыры} (Н5кис, {№аразалапзстан}-qouu ж.). %зИАның А.С.Пушкин атындазы тил 81м 1дебият иниститутының 1дебий байланыслар б5лими секторының илимий хызметкери Б.№урбанбаевты4 {Бердаз творчествосы} (Ташкент, Узб.ССР, {Фан}-qouu г.) атлы китаплары болди

Бердаз шайыр шызармаларының барлығы да XIX ғасырдағы пәтін бір халықты - заразпаз халқының миллий мәдениетін зурап тұрғанлығы, 81-те Бердаз шайыр шызармаларының 53-аз пәтін бір заразпаз халқының жәмийетшілік тарихының, жәмийеттік ой-санасының бір бәлімін зурап тұрғанлығы сәсіз. Мысалы, {Болған емес} шызармасы шайырдың дәрірге болған сиясі қы-зарасын қысететуының анықтауымызға болады. Тұрмыста халық тегіне дәрір сиясінің тұра келіуі, жәмийеттегі теңсізлік, халықты қы-қысының кем-кемнен төменлей беріуі, тұрмыста ғауызаттықты жоқты, 5-мір бойына 53 халқының тәдірін жырлап қытұрған шайырды, оның себептерін ізестіріуге, ойланып қыріуге, ұзақ тарихқа қы таслаға, жәмийеттік 5-мір ғазында бір пікірге келіуге 81-жуғыз шыарыға, поэзиясының қы бәлімін енді ұсы шешілмей атырған халық 5-мірі менен байланысты проблемаға арнайды`

Бұл дүнья дүнья болғанлы,

Патша дәділ болған емес,

...Иназы бекті баллары.

Барзулла жетті золлары.

Неыйсыз болса да жоллары,

*ешугыз ғаарып талған емес,

деп жәмийеттік 5-мірді төсініуі, оның, біріншіден реаллы тұрмысты дұрыс таныуы, дұрыс қыріп алыуы менен бағалы. Екіншіден, Бердаз шайырдың бұл шызармасы пәтін бір тарихый дәрірге терең сиясі бағыттағы қы-зарас білдірген шызарма.

Шайыр {Заманда} зосында 53-і жасап тұрған дәрірдегі заманласлардың тұрмыс тірісінің зыйын болып қалғанлығын, феодаллы жәмийеттік сиясітің азыбеттерінен ердің бала-шағасынан, ата-анадан айырылуға ғириптар болып, жылдан-жылға заман терісіне айланып баратырғанлығын, сонлыздан да не бір азыллы азаматлар буған жол аба алмай білкен рухый ғбізелістерге төскенлігін сәретлейді.

Ойласыз бұл дүнья біпаян екен,

Душпан иси халызза к5п зиян екен,
Байлар засзыр, тблки, халыз-зоян екен.
№ара42ы заплазан зай2ы заманда. - деп
к5рсетеди.

Бул жу7абый поэзия емес бул д17ирди шайыр халыз к5з-зарасы менен зайта-
зайта шы2арзан 5з заманы 8аззында жу7мазы. Заманны4 ашшы 8азыйзатлызын
жырла7 менен шайыр халызза бундай турмыс пенен гбреси7 керек деп оптимистлик
рухта шазырыз тасла7ларын да к5ремиз`

Ша3зан аяз басып хызмет етпесе4,
Кбнлер к5ри7 зыйын болды,
Азаматлар аязы4ды ша3зан бас,
Ша3занлап баспаса4 к5зден азар жас.

Бердаз шайырды4 заман характерин жу7мазластыры7ша ойлары
{Билмедим}, {Пана бер}, {К5зим}, {Болмады}, {Айралыз}, {Екен}, {К5ринди},
{Азыбет}, {Д17ран} шы2армаларында да бир нешке м1ртебе т1кирарлан2ан.
Бердаз шайырды4 барлыз д5рети7шилиги мудамы халыз данышпанлыз пикирлер
менен азыллан2ан поэзия. Бердазты4 дунья2а к5з-зарасында жасап атыр2ан
ж1мийетти жазсыла7 ушын адамларды жазсы минез-зулызза т1рбияла7 лазым
деген азарты7шылыз пикирлери орын ал2ан. Бердаз жолларды4 азыл-парасатын
ра7ажландыры72а блкен дыззат береди. Оны4 тбсинигинше адам азыл менен
зана турмыстан дурыс жол та4лайды, жазсы болып жасайды. Сондай-аз, шайыр
илим ийелеген адамларды к5кке к5тереди. Усындай тбсиниклерин баянлап
{!рманы4 не} зосызында`

%з 7азтында ойнап кблсе4,
Илим забын мойны4а илсе4,
Та7сылмастай билим билсе4,
Алымлызтан арманы4 не? - деп жазады.

Адамды ийман-инсап, илим-билим, азыл-н1сият жоллары менен т1рбияла7
тутас ж1мийетти усы жоллар менен ра7ажландыры7 1йемги заманлардан берли
киятыр2ан, тбрли д17ир сыназларынан 5ткен д1стбрли жоллардан. Бердазты4

{№ашан рабатлана-дурса4} зосызындазы {Мийнетсиз дунья ислеме, жанды отза саладурса4}, {Талап излеп тап дуньяны, Сбттен аздур билсе4 аны}, {пейли4 кетип н1пси4ди ашпа, Малым бар деп асып-таспа}, {Ишпей-жемей малды жыйнап, №ашан рабатлана-дурса4?} деген н1сиятларында шайыр мийнетти4 р181тин к5риуге, бул дуньяны4 ырысзы несийбесин, л1ззетин таты72а шазырады`

{Мийнет пенен жанды зыйнап,
К5рмей бир кбн зоназ сыйлап,
Ишпей-жемей малды жыйнап,
№ашан рабатланадурса4?

Бердаз н1сиятларында мийнет пенен табылган малды н1псза7лыз етпей, азылза у2рас малды н1писза7лыз етпей пайдаланы7ды, 21рип 31серге зайыр-саза7ат ети7ди м1сл181т етеди. Уллы шайырларымызды4 тбсиниги бойынша ж1мийет избе-из ра7ажланып бары7ы керек, алды42ы 17ладлар 5злерини4 турмыс т1жирейбесин, ру7хый байлызын кейинги 17ладлар2а 5ткерип бары7 тийис. Бердазты4 {Балам}, {Билгейсиз} зосыз-лары усы ш1ртлер менен талаптарды с17лелендиреди. Бул зосызларда 5мирден, ж1мийеттен енди 2ана 5з орнын излеп жбрген, турмысза енди 31дем зойып атырган жаслар2а азыл н1сият, м1сл181т, жол-жоба бериледи`

Ерме тазы шузыл с5зге,
Жаманнан заш жастан балам,
Ма4лайы4нан азызып тер,
Жазсы жаманды сынап к5р.
Жазсы адамны4 кейнине ер,
Сонда жолы4 болар балам.

Усы {Балам} зосызында жас азаматты4 адамгершилик 31сийетлери, 5мирдеги орны, ж1мийетте 5зин туты7, жбрис-турыс 31делери бериледи` с5зди тийисли жеринде айты7, орынсыз с5йлеме7, ({Ретинде с5йле, балам}), мал-мблки4ди тирек етип халыз ишинде 5зи4ди жозары тутпа7, т1каббыр болма7, керисинше кишипейил болы7 (Малым бар деп асып-таспа) {%зи4 бултыйып болма

шер, !лпайым болзыл балам}), мийрим-шп1п1тти, зайыр саза7атлы, инсаплы болы7
({Жетим жесирге золы4ды бер}) 8.т.б.

Булардан басза да шайырды4 {К5ринди}, {Заманда}, {Халыз ушын}, {Жазсы-
раз}, {№арамас} тазы басза зосызларында усундай дидактикалыз пикирлер
к5ркем етип бериледи.

Бердазты4 шызармаларында эпитетлер аназурлым д1режедеги орын
ийелейтузын-лызын к5ремиз. Мысалы` залымларды4 5зине ж1бирле7-зулымын
айта келип`

{Сондай болса да жумыр бас,
Жарылмады бул зара тас - дейди.

Бунда {жумыр} деген с5з эпитет. Тазы да бул тбрде халызты4 {Тас жарылса
да, бас жарылмайды} деген назылын кбт1 орынлы золланзан.

{Ке7ил деген - зызыл гбл,
С5йлесе сайрар зызыл тил.
Aspandı qara bult basıp,
Gáplette bendeler sasıp.

Бул келтирилген бзиндилердеги {зара}, {зызыл} деген с5злер туразлы
эпитетлер. Биразта Бердазты4 шызармаларында эпитетке заразанда теце7лер
менен метафоралар аназурлым к5п ушырасады. Бердазты4 шызармаларында
теце7лер {дай-дей}, {тай-тей} жалза7лары арзалы 81м {я4лы}, {зусап}, {мегзер},
{киби} деген с5злер арзалы жасалады. Мысалы`

{Жигит болса4 арысландай ту7ылзан,
Хызмет еткил удайына халыз ушын.
{Лашын киби к5кке ушып}

Бердазты4 шызармаларында, 1сиресе, метафоралар к5п золланылады.
М1селен, {Арыслан еди Ерназар бий} дегенде Ерназар бийди арысланза бара-бар
зояды. Бул жерде {арыслан еди} с5злери метафора. Бердазта метафоралар
к5бинесе {еди}, {болдым} 81м басзада зосымша с5злер менен жасалады.

TEST

1. Berdaq shayirdin qosiqlari 1998-jili o'zbek tiline avarma islenip baspada j'riyalandi. Usi toplamdi baspaqa tayarlagan kim?

- A) K. Qurambaev
- B) B. Qurbanbaev
- C) Muzaffar Ahmad
- D) Mirtemir

2. 1990-jili j'riyalangan "Berdaq shayir miyrasini j'ynaliw, basip shigariliw ham izertleniw tariyxinan" monografiyasini avtori kim?

- A) A. Murtazaev
- B) A. Pirnazarov
- C) A. Paxratdinov
- D) H. Hamidov

3. Berdaqtin 170 jilliq yubileyine baylanisli 1998-jili baspadan shigarilgan toplam qanday atamada j'riyalandi?

- A) "Berdaq haqqinda soz"
- B) "Milliy adebiyatimizdin bayteregi"
- C) "Berdaq dunyasi"
- D) "Qaraqalpaq adebiyatini j'riq juldizlari"

4. 1991-jili j'riyalangan "Shigis jazba derekleri ham XIX asir qaraqalpaq shayirlari" atli monografiyani avtori kim?

- A) Q. Jarimbetov
- B) H. Hamidov
- C) Q. Bayniyazov
- D) A. Karimov

5. "Berdaq shigarmalarinda zamanagoylik ham sheberlik" atli monografiyani avtori kim?

- A) A. Pirnazarov
- B) A. Paxratdinov
- C) A. Murtazaev

D) B.Qurbanbaev

6.Berdaq dóretiwshiligine baylanisli A.Pirnazarovtiń 1998-jili qaysii miyneti járiyalandi?

A) “Kewil kewilden suw isher”

B) “Berdaqtiń shıǵarmalarında qollanılǵan dóretiwshilik usillar”

C) “Berdaq hám ózbek ádebiyatı”

D) “Qosiqtiń kúshi”

7.Tómende kórsetilgen qaysi miynette Berdaq poeziyasiniń Maqtimquli dóretiwshiligi menen baylanisli máseleleri izertlengen?

A) “Qosiqtiń kúshi”

B) “Kewil kewilden suw isher”

C) “Berdaq hám ózbek ádebiyatı”

D) “Berdaqtiń shıǵarmalarında qollanılǵan dóretiwshilik usillar”

8.”Erkin Qaraqalpaqstan” gazetasiniń 1997-jilgi sanında Berdaqtiń “Xorezm” dástani haqında kimniń maqalasi járiyalandi?

A) A.Murtazaev

B) A.Pirnazarov

C) A.Paxratdinov

D) H.Hamidov

9.”Berdaq Nawayiniń miyrasin ideya-tematikaliq jaqtan ózlestirgen, biraq formasin almaǵan”, - degen pikir qaysi ilimpazǵa tiyisli?

A) K.Qurambaev

B) B.Qurbanbaev

C) K.Mámbetov

D) Mirtemir

10.”Qulen bolis”, “Xorezm” poemalari Berdaqti dep dálillegen ilimpaz kim?

A) A.Pirnazarov

B) A.Paxratdinov

C) A.Murtazaev

D) B.Qurbanbaev

2.2 Óz betinshe tapsırma: Ájiniyaz miyraslarınıń basılıw tariyxınan

Bul maqalada qaraqalpaq klassik shayırları Ájiniyaz shıǵarmalarınıń baspası, tekstlik ózgesheligi salıstırılmalı úyreniledi. Usı máselelerdi student ózinshe talıqlawǵa kirisip pikirlerin jazadı, aytıp beredi.

Klassik shayırmız Ájiniyazdıń miyrasları ózi jasaǵan dáwirde de xalıq arasında keń tarqalǵan bolsa, búgingi kúnimizde ol ruwxıyatımız ushın xızmet etpekte. Sonlıqtan shayırdıń ómir, tirishilik, insan gózzallığı, ana watan, tuwǵan jer qádiri, joqarı insanıyılıq tuyǵılarǵa tolı kórkem sóz dúnyası haqqında I.Yusupov:

Sazın samal yadlap, sózin el bilgen,

Bir shayırl dúnyaǵa keldi de, ketti [16.27]

-dep, húrmet penen jırladı. Al, ilimpaz Q.Járimbetov Ájiniyaz poeziyasınıń qaraqalpaq ádebiyatında ózgeshe qubılıs ekenligin, jastıń da, úlkenniń de kewil dúnyasına qozǵaw salatuǵının, gózzallıq sezimlerde bóleytuǵının bahalap: «Ájiniyaz óziniń qosıqların kitap oqıwshılardıń túrli qatlamlarına jarata bilgen shayırl. Ájiniyazdıń shayırlıq qúdreti de usında ekenin biliwimiz kerek.» [12.39] dep tastıyıqlaydı. SHayırdıń usınday áhmiyetke iye toplamları baspadan hár qıylı jılları bir neshe ret basılıp shıqsa da, biz olardı tappaymız. Bul birinshiden, ekinshiden, shayırl dóretiwshiligi boyınsha baspadan shıqqan ayırım izertlew miynetleri tuwralı da usını aytıwǵa bolar edi. Uzaq jıllar emes, al gárezsizlikten keyingi dáwirdegi K.Mámbetovtıń «Ájiniyaz» (Bilim, 1994-jıl), B.Genjemuratovtıń «Ájiniyaz lirikasınıń poetikası» (Bilim, 1997-jıl), Q.Járimbetovtıń «Ashıq-Ziywar» (Bilim, 1998-jıl) miynetleri shayırl miyrasların búgingi kún ruwxında izertlewge baǵdarlanǵan qunlı kitaplar. Bul miynetlerdi shayırl yubileyleri qarasańında baspadan qayta shıǵarıw jumısları ámelge asırılsa da orınlı bolar edi. Ájiniyaz dóretiwshiligine tiyisli bunday máselelerdi bir qatar qánigeler, keń oqıwshılar jámaáti hár jılı aprel ayında ótkeriletuǵın Ájiniyaz kúnlerine arnalǵan ádebiy keshelerde, baspa sózde áhmiyetli másele retinde kóterip shıǵıp atırǵanı belgili. Máselen, akademik J.Bazarbaev «Ájiniyazdıń sóz marjanları – biybaha miyras» [8.45] – degen maqalasında shayırl shıǵarmalarınıń elege deyin

tolıq jıynađının shıqpađanın, al shıđarılıp atırđanlarının kem-kem qısqartılıp baratırđanın aytadı. NMPI okıtıwshısı N.Ótenov «Qaraqalpaq klassik shayırlarının kitapların kaydan tabamız?» [13.1] —degen kólemli maqalasın járiyaladı. Mine, bularda tikkeley klassik shayırlarımız Kúnxoja, Ájiniyaz, Berdaq, Ótesh shıđarmalarının tabılmaytuđının, eń bolmasa xár 3,5 jıldan basıp shıđarılıp tursa eken, dep orınlı usınıslar bildiredi. Usı kózqarastan biz, maqalamızda Ájiniyaz shıđarmalarının baspaları haqqında toqtaymız. Universitetin filologiya fakulteti ushın arnalđan Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı sabaqlıđında [11.145] Ájiniyaz toplamları 1949, 1960, 1965, 1975-jılı qaraqalpaq tilinde, al 1962-jılı ózbek, 1975-jılı rus tilinde shıqqanı kórsetiledi. Bul 1983-jılğa deyingi mađlıwmat. Al, bunnan keyingi waqıtlarda shıđarmaları xár qıylı jıllarda shıqqan: Ájiniyaz. Tańlamalı shıđarmaları «Nókis, Qaraqalpaqstan» baspası, 1975-jıl, baspağa tayarlađanlar I.Sađıtov, A.Karimov, A.Murtazaev. Ájiniyaz. (Ziywar) Tańlamalı shıđarmaları Nókis, «Qaraqalpaqstan» baspası. 1988-jıl, 10000 nuskada. Baspağa tayarlađanlar A.Karimov, A.Murtazaev; Ájiniyaz. «Bir páriy». Ashıqlıq ham nama kosıqlar. Nókis, Qaraqalpaqstan baspası, 1993-jıl, 5000 nuskada. Baspağa tayarlađan B.Qálimbetov. Jámi alpıs eki qosıq kirgizilip, aytıs ham poemaları kirgizilmegen. Bunda alđı sóz, juwmaq, sózler berilmegen; Ájiniyaz. Tańlamalı shıđarmaları Nókis, Qaraqalpaqstan baspası, 1994-jıl, 3000 nusqa, baspağa tayarlađan ham redaktorlađan I.Yusupov, H.Hamidov. Bul toplam shayırdın 170 jıllıq merekesine arnalıp shıqqan; Jáne de usı jılı Ájiniyaz. «Ellerim bardı» Nókis, Qaraqalpaqstan baspası, 1994-jıl, 5000 nusqada shıqqan. Redaktor Z. Ishmanova, karap shıqqan Q.Ernazarov. Ájiniyaz. «Bozatawlı názálim». «Ájiniyaz shayırdın nama kosıqları» Nókis, Qaraqalpaqstan baspası, 1995-jıl. Baspağa tayarlađanlar Q. Zaretdinov, O.Yangibaev. Babamızdın usınday miyrasları hár qıylı jılları qısqa hám keń túrde baspadan shıđıp turđan. Bulardın ishinde shayırdın 1975-jılđı toplamı eń kólemli hám sapalı toplamlardan. Ol I.Yusupovtin «Dala Orfeyi» degen alđı sózi menen baslanadı. Bunda shayırdın ómiri hám dóretiwshiligine toqtaladı. Ájiniyaz (Ziywar) shayırdın obrazın áyyemgi sázende Orfey jónindegi ráwiyattı yadqa túsirip salıstırsa, al poeziyasın alıstan munarlanıp kórinetuđın boz dumanlı «Bes

tóbeniń biri» [14.16] — dep áxmiyetli baha beredi. Toplamǵa ekinshi algı sózdi ádebiyatshı I.Saǵıytov «Ájiniyaz qaraqalpaq ádebiyatı maqtanıshı» dep 11 bet kóleminde bergen. Bunda shayırdıń jasaǵan dáwirine tariyxıy-ádebiy sholıw jasaydı, «Bozataw» poemasınıń ideya-tematikalıq ózgesheligine toqtaydı. Ásirese, Ájiniyazdıń SHıǵıs klassik shayırları Ferdawsiy, Saadiy, Hafız, Nawayı, Maqtımqulı shıǵarmaların jaqsı bilgenligin, olardıń belgili dárejede shayır dóretiwshiligine tásirini bolǵanın sóz etedi. Toplamǵa shayırdıń ulıwma 94 dóretpesi kirgizilgen. Toplam sońına ilimpaz A.Karimovtıń «Ájiniyaz Qosıbay ulı shıǵarmaları haqqında geypara túsinińler» degen jeti bet kóleminde maǵlıwmatlar berilgen. Bunda da Ájiniyazdıń Qız Meńesh penen aytısınıń eń dáslepki ret baspada járiyalanıwı, shayır shıǵarmalarınıń xalıq arasında taralıwı, jıynap alınıwı máseleleri haqqında keńnen toqtalǵan. Eń sońǵı bóliminde Ájiniyaz shıǵarmalarınıń bazı bir sózleri boyınsha álipbe tártibinde sózlik berilgen. Mısalı: Áfruz-kónilge jaǵımlı, kónil ashar. Badı saba-tań samalı x.t.b. Babamızdıń bunnan keyingi, 1988-jılǵı toplamı tematikalıq, janrlıq ózgeshelikleri boyınsha tayarlanılǵan. Muxabbat qosıqları, ayrılıq hám el-jurt haqqında qosıqlar, xoshlasıw hám sálemnamalar, aqıl-násiyat qosıqlar dep, al janrlıq jaqtan poema, aytısları kirgizilgen. Toplamda algı sóz berilmegen, sońında A.Murtazaev tárepinen sózlik hám túsindirmeler berilgen. Bul toplam boyınsha shayır I.Yusupov [4.11] Ájiniyazdıń shayırlıq tábiyatına, stiline jat qosıqlardıń qosılıp basılǵanlıǵı haqqında aytsa, akademik J.Bazarbaev toplamnıń sońǵı túsindirme sózliginiń mánisine unamsız kózkarasın bılay bildirgen edi: «Ájiniyaz tańlamalı shıǵarmalarınıń izine tirkelgen, belgili ilimpazlar dóretken sózlik túsindirmelerin oqıp kórip, sol ilimpazlardıń Ájiniyazdı túsiniwden qansha alıs ekenine kámil bolasań» [7.3] — degen eskertiwleri orınlı berilgen. SHayırdıń 1994-jılǵı 3000 nusqada kólemlı baspasında qosıqlarınıń tematikalıq, janrlıq klassifikaciyası, xronologiyalıq tártipte jaylastırıw joq. Toplamǵa Ájiniyazdıń 47 qosıǵı kirgizilgen. Toplam «Xalıq muńın, insan ármanın jırlawshı shayır» degen atamadaǵı I.Yusupovtıń algı sózi menen baslanadı. Bul algı sózde I.Yusupov shayırdıń qaraqalpaq ádebiyatındaǵı ornın Berdaq penen qatar bahalaydı. Babamız dóretiwshiliginiń dáslepki hám

gárezsizlikten keyingi dáwirdegi izertleniw máselelerine dıqqat bóledi. Sonın menen birge shayırdın 1988, 1993-jılǵı toplamları boyınsha sın pikirlerin beredi. Degen menen, bul toplam boyınsha da akademik J.Bazarbaevtın [7.3] toplamnıń kólemi qısqalǵına, ayırım qosıqlarınıń kirmey qalıwına, «Biybigúl» qosıǵınıń, «Bozataw» poemasınıń gey bir bántleriniń qısqartılıp alınıwına kim sebepli, dep ashınıp aytqan sın orınlı dep esaplaymız. Sońǵı dáwirde Ájiniyazdın 190 jılıq merekesine baylanıslı 2014-jıl Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogıqalıq institutı baspaxanası tárepinen 500 nusqada «Ájiniyaz búlbilziban shayı» Qaraqalpaq ádebiyatı xrestomatiyası seriyasınan» toplamı basılıp shıqtı [6]. Toplamdı baspaǵa tayarlawshılar f.i.d. A.Paxratdinov, f.i.d. K.Allambergenov, shayı SH.Ayapov. Toplamnıń tekstlerindeki arab-parsı sózlerin kórip shıqqan f.i.k. B.Dilanov. Bul jıyınaqqa alǵı sózdi «Ruwxıy gózzallıq tımsalı» degen atamada K.Allambergenov jazǵan. Alǵı sózde shayırdın ómiri, dóretiwshiligi, ádebiy ortalıǵı, medrese kólemindegi bilim alıwı xaqında sóz etiledi. Ájiniyaz dóretiwshiligi boyınsha usı dáwirge shekem bir neshe kandidatlıq dissertaciyalardıń jaqlanǵanın, ayırım kólemlı monografiyalardıń jarık kórgenligin, shayırdın kórkem ádebiyatta ádebiy obrazınıń jaratılıwı, Ájiniyaz operasınıń dóretiliwi haqqında ayıldı. Babamız poeziyasınıń ideyalıq-tematikalıq ózgesheliklerine toqtaw menen Ájiniyaz dóretiwshiligi boyınsha orınlı usınıs, pikirlerin de keltiredi. Máselen: «1994-jıldan keyin Ájiniyaz saylandılarınıń derlik 20 jıl dawamında óz aldına kitap bolıp shıqpawı, Ájiniyaz dóretiwshiligi boyınsha qansha maqala, monografiyalar jazılsa da, kórkemlik dúnyası búgingi kúнге deyin jeterli ashıp berilmegeni ayanıshlı. Onıń ústine biz ayırım ilimpazlar kóp jıllardan berli dástúr sıpatında qabıl etilgen 1824-jılda tuwılǵanlıǵın biykarlawǵa umtılıp, bul sáneni 1823-jılǵa kóshiriwge Amerika ashqanday bolıp jan talasa maqsetsiz urınbaqtamız» [6] — dep babamızdın tuwılǵan kúniniń qánigeler tárepinen qashshan anıqlanıwına qaramastan tiykarsız jańalawǵa háreket etiwge umtılıwlarǵa jan ashıtqanı orınlı. Durısında da shayır miyrasların úyreniwdeele tolıp atırǵan ózgesheliklerdi ashıw, jańa izertlewler júrgiziw talap etilmekte. Ájiniyaz shıǵarmalarınıń janrlıq ózgeshelikleri, obrazlar dúzimi, tekstologiyası

máseleleriniń sóz etilmey turǵanı anıq. Bul «Ájiniyaz búlbilziban shayı» tańlamalı shıǵarmalarınıń sońında sózlik hám túsindirmeler, paydalanılǵan ádebiyatlar, baspaǵa tayarlawshılardıń juwmaq sózi berilgen. Juwmaqta bul toplamnıń 1988-jılǵı baspası tiykarında tayarlanılǵanı ayıldı. Ayırım tolıq variantı jariyalanbaǵan shıǵarmalarına bir qansha tolıqtırıwlar islengenin, másele Ájiniyaz benen Qız Meńeshtiń aytısı shıǵarması barlıq baspalarında suwdaǵı aytıs bóliminiń joq ekenliginiń, al bul baspaǵa onıń kirgizilgenin aytadı. Demek, bul baspasında azı-kem ózgerisler seziledi. Jáne de usı 2014-jılı shayırdıń «Bozatawlı názalim» tańlamalı shıǵarmaları Nókis «Bilim» baspasınan 2014-jıl shıǵadı. Toplam 500 nusqada, 8,4 baspa tabaq kóleminde jazıwshı M.Nızanov tárepinen baspaǵa tayarlanǵan. Toplam mazmunı boyınsha 5 tematikaǵa ajratılıp, poema hám aytısı sońında sózlikleri berilgen. [9]

Ájiniyaz Qosıbay ulı shıǵarmalarınıń kelesi baspası 2014-jıl ÓZRIA Qaraqalpaqstan bólimi Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim-izertlew institutı tárepinen «Ájiniyaz» Nókis, 2014-jıl «Ilim» baspasında 1500 nusqada 14,4 baspa tabaq kóleminde jariqqa shıqtı. Baspaǵa tayarlawshılar f.i.k. Q. Bayniyazov, f.i.k. A.Alniyazov, ilimiy xızmetker T.Bayniyazova, juwaplı redaktor f.i.k. A.Alniyazov.Redakciyalıq keńes: N.Ayımbetov, bas redaktor A.Alniyazov, Q.Bayniyazov, Q.Járimbetov, G.Nuratdinov, Q.Smamutov, H.Hamidov, J.Xoshniyazov. Toplamnıń alǵı sózinde shayırdıń ómiri, dóretiwshiliginiń dáslepki dáwirdegi, ǵárezsizlikten keyingi dáwirdegi izertleniw máselelerine toqtalǵan, shayırdıń dóretiwshiligine baylanıslı internet materiallarınan taza maǵlıwmatlar keltirip,... «Qaraqalpaq ájiniyaztanıwshıları ushın ullı shayırdıń ómiri hám dóretiwshiligin ele de tereńirek úyreniwge túrtki boları sózsiz» deydi. [5.9].

Álbette bul unamlı maǵlıwmatlar ele de keleshekte anıǵıraq dárekler tabılsa maqsetke muwapıq boları sózsiz. Al, bul baspanıń sapasına kelsek toplam shayırdıń shıǵarmalarınıń janrlıq, ideya-tematikalıq táreplerinen bólinip jaqsı dúzilgen. Táriyp qosıqlar, didaktikalıq (aqıl-násiyat qosıqlar) ıshqı muxabbat, nalısh, yumor satiralıq, ocherk qosıqlar, aytıslar, shejire, poema dep ajratılǵan. Bul jerde burınǵı toplamlarda osherk qosıqlar degen atama joq edi. Oǵan kirgizilgen «Kóriń»,

«Yaranlar», «SHıqtı jan» qosıqları «Xoshlasıw xám sálemnama», «Ayralıq hám el-jurt» haqqındaǵı qosıqlarına kirgizilgen edi. Bizińshe, bulay ajratılǵanlıǵı da orınlı. Jáne bir unamlı jeri toplamǵa «Demishler» shıǵarması shejire janrına kirgizilgen. Toplam dúziwge bunday jantasıw 2014-jılı NMPI baspaxanasınan shıqqan hám oǵan deyingi toplamlarda joq edi. Sonın menen álipbe tártibinde 700den aslam sózlerge túsindirmeler berilgen. Ilimde dárekler kóbinese toplamnıń sońǵı taza baspasına tiykarlanadı. Bul jaǵınan Ájiniyaz shıǵarmaları sózlikleriniń mánisin túsindiriwde bul toplamda dıqqatqa ılayıq ózgerisler bar ekenin ańladıq. Mısalı: Sáráfraz – biyik hám quwnaq dep, 2014-jılı NMPI baspasında berilse, Sáráfraz –húrmet, itibarǵa ılayıq, mártebeli, maqtanıshlı dep 2014-jıl «Ilim» baspasında beriledi. Umman - dárya,teńiz okean dep, 2014-jıl «Ilim» baspası, al Umman-suw dep 2014-jılı NMPI baspasında berilgen. Kórip turǵanıımızday ayırım sózlerdiń túsindirmesi eki toplamda hár qıylı. Usı jerde f.i.k. A.Alniyazovtıń «Sóz gáwxarın kásterlegen ullı shayıw» maqalasında: «Geypara ilimpazlar ilimiy miynetlerinde Ájiniyazǵa tán bolmaǵan shıǵarmalardı shayırdiki dep úyreniwge háreket etedi. Qalaberse, usı waqıtqa shekem Ájiniyaz shıǵarmalarına tolıq dárejede tekstologiyalıq tallaw júrgizilmegenligi sebepli shayıw qosıqlarınıń túsindirme sózligin jaratıw júdá úlken áhimiyetli másele bolıp qalmaqta. Tilekke qarsı, sońǵı jılları jariq kórgen toplamlarda hátte Ájiniyaz atındaǵı NMPI baspasında shayırdıń 190-jıllıǵına arnap shıǵarılǵan «Ájiniyaz. Búlbilziban shayıw, tańlamalı shıǵarmaları» xrestomatiya-oqıw qollanbasında, «Bilim» baspasınan shıǵarılǵan «Bozatawlı názálim» toplamında da bunday kemshilikler orın alǵan» [6.9]dep durıs ayılǵan. Bunday kemshilikler mektep oqıwshıların, joqarı oqıw orın studentlerin, qala berse keń kitapkumarlar jámiyetin Ájiniyaz dóretiwshiligin úyreniwde, oqıwda shataslıqlarǵa jolıqtıratuǵını sózsiz. Sonlıqtan, keleshekte bunday kemshiliklerdi saplastırıwdı belgili filologlar qolǵa alıwı kerek. Ájiniyaz toplamların dúziwshiler filologiya iliminiń sońǵı jetiskenliklerin paydalanıp barsa, maqsetke muwapıq bolar edi. (Bunday umtılıstı Ájiniyazdıń 2014-jılgı «Ilim» baspasınan shıqqan toplamında bayqawǵa boladı.) Juwmaqlap aytqanda, biz Ájiniyaz miyraslarınıń hár qıylı jıllarda usı dáwirge shekem shıǵarılǵan qolımızda

bar baspaları (13 ret shıǵarılǵan), olardıń toplamǵa tayarlaw jaǵdayları, ayırım tekstlik ózgeshelikleri, kólemli máselelerin sóz eteotırıp, mınalardı itibarǵa alıwdı kórsetpekshimiz. «Ájiniyaz tańlamalı shıǵarmaları» nıń búgingi kúnde jariq kóriwi unamalı qubılıs, lekin olardı tayarlawdıń tiyisli talaplar dárejesinde baspadan shıǵarıwǵa baslı dıqqat berilse kútá jaqsı bolar edi. Atap aytqanda qosıqlardı toplamǵa puqta tańlaw, olarǵa tekstologiyalıq islew beriw, túsindirme sózliklerin puqta islew, burınǵı ketken kemshiliklerdi saplastırıw, bunıń ushın ilim jetiskenliklerin paydalanıw toplam tayarlawdıń baslı talaplarınan bolıp esaplanadı. Burınǵı jiberilgen kemshilikler jańadan tayarlanǵan toplamlarda jáne qaytadan berse, ullı shayırımız miyrasları mazmunınıń ózgeriwine, kórkemliginiń tómenlewine jol koyıladı. Sonlıqtan klassik shayırımız Ájiniyaz toplamların baspadan shıǵarǵanda hár qıylı mapazlıq maqsetlerdi yamasa ataq-abıroyǵa iye bolıw jolların gózlemew kerek, dep esaplaymız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Alniyazov.A Sóz gáwharın qásterlegen shayır, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetası, 2014-j, 23-dekabr, №153, 3-b.
2. Ájiniyaz tańlamalı shıǵarmaları Nókis, Qaraqalpaqstan 1975-j.
3. Ájiniyaz. (Ziywar) Tańlamalı shıǵarmaları Nókis, «Qaraqalpaqstan» baspası. 1988-j.
4. Ájiniyaz tańlamalı shıǵarmaları Nókis, Qaraqalpaqstan 1994-j.
5. Ájiniyaz «Ilim» 2014-j
6. Ájiniyaz, Búlbilziban, Tańlamalı shıǵarmaları, NMPI baspaxanası, Nókis, 2014-j.
7. Bazarbaev J. Ájiniyazdıń sóz marjanları – biybaha miyras. Erkin Qaraqalpaqstan gazetası, 2004-j, 12-aprel, 3-b
8. Bazarbaev J. Ruwxıyatımız marjanları yamasa úlgili el úlkenin, kórgenli el ótkenin qásterleydi. «Bilim», Nókis, 2008-j 44-45-b
9. «Bozatawlı názalim» tańlamalı shıǵarmaları Nókis «Bilim» 2014-j.

10. Bozatawlı názálim. Tańlamalı shıǵarmaları, Nókis, «Qaraqalpaqstan», 2016-j.
11. Japaqov N., Mámбетov K. h.t.b. Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı, Nókis, 1983-j, 145-b.
12. Járımbetov. Q. Ashıq-Ziywar, Nókis, Bilim, 1998-jıl, 39-b.
13. Ótenov N. Erkin Qaraqalpaqstan gazetası, 2012-j, 5-aprel. №42 (19, 197)
14. Yusupov I. Dala orfeyi. Alǵı sózi. Ájiniyaz tańlamalı shıǵarmaları Nókis, Qaraqalpaqstan 1975-j, 16-b.
15. Yusupov I. Ájiniyaz tańlamalı shıǵarmaları Nókis, Qaraqalpaqstan 1994-j, 11-b.
16. Yusupov I. Búlbil uyası, Nókis, Bilim, 1997-j, 27-b.

2.3.“Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı”páninen “Ájiniyazdın epikalıq dóretpeleriniń janrlıq ózgeshelikleri” teması boyınsha keys-stadi

I. Pedagogikalıq annotatsiya

Oqıw páni : Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı.

Tema: Ájiniyazdın epikalıq dóretpeleriniń janrlıq ózgeshelikleri

Keystiń tiykarǵı maqseti:

Ádebiyatta Ájiniyazdın epikalıq dóretpeleriniń janrlıq ózgesheliklerin durıs tańlaw, ayırıw, basqa janrlardan ózgesheliklerin analizlew.

Oqıw barısınan kutiletuǵın nátiyjeler:

ádebiy janlardı anıqlaw ádebiy janlar ózgesheliklerin bilmew sebeplerin anıqlaw; Ájiniyazdın epikalıq dóretpeleriniń janrların durıs ajırata almaw barısıdaǵı kemshiliklerdi ilimiy-teoriyalıq miynetlerge suyenip anıqlaw;

Mashqalalı wazıypalardı sheshiwde teoriyalıq bilimlerde qollanıw;

Mashqalanı anıqlap, onı sheshiw jolların tabıwǵa erisiw.

Usı keysti nátiyjeli amelge asırıw ushın aldınnan talabalar tómendegi bilim hám kónlikpelerge iye bolıwı zárur:

Talaba biliwi kerek:

Ájiniyazdıń epikalıq shıǵarmaları haqqında tolıq biliwi,

Ájiniyazdıń epikalıq dóretpeleriniń ózgesheliklerin ańlawı,

Epikalıq dóretpelerdiń ideyası, teması, janrınan xabardar bolıwı,

Ájiniyazdıń epikalıq dóretpeleriniń izertleniw jaǵdayların uyreniw kerek

Talaba ámelge asırıwı kerek:

-temani uyrenip shıǵadı;

-mashqalanı uyrenip anıqlastıradı;

-óz kóz-qarasına iye bolıp, logikalıq juwmaq shıǵaradı;

-oqıw maǵlıwmatları menen erkin isleyi, salıstıradı;

-mashqalanıń sheshimin tabıwǵa kirisedi.

Talaba iye bolıwı kerek:

-kommunikativlik kónlikpelerge;

-prezentatsiya kónlikpelerine;

-birge islesiw kónlikpelerine;

-mashqalalı jaǵdaylardı analizlew kónlikpelerine.

Keyste paydalanılatuǵın ádebiyatlar dizimi:

Dáwqaraev N. Shıǵarmalarınıń tolıq jıynaǵı II, III tom, Nókis, 1979

Bayniyazov.Q, “Qosıqtıń kúshi”, Nókis, “Qaraqalpaqstan”. 1977

Paxratdinov A, “Ájiniyazdıń kárkemlik dunyası”, Nókis, 2012

Murtazaev A, “Shayırdıń muhabbatı” Nókis 1983

Genjemuratov B, “Ajiniyaz lirikasınıń poetikası” Nókis “Bilim” 1995

Pirnazarov A Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha geypara oylar, Nókis, 1988

Keystiń tipologiyalıq ózgesheliklerine qaray xarakteristikası.

Bul keystiń tiykarǵı turi kabinette bolıp, ótmishten házirge keliw rejiminde bayan etilgen. Keystiń tiykarǵı obekti ádebiyat. Bul keys esse turinde jazılıp, keys tapsırmaları keltirilgen. Bul orta kólemdegi keys texnologiyası esaplanıp, ámeliy sabaqqa tiykarlanǵan oqıw teması boyınsha bilim hám kónlikpelerdi payda etiwge qaratılǵan. Bul keysten joqarı oqıw orınlarında qaraqalpaq ádebiyatı sabaǵın ótiw barıslarında paydalanıw mumkin.

Didaktikalı maqsetine qaray keys mashqalalardı taba biliwge, olardı sheshiwge, analiz ete biliwge qaratılǵan.

II. Keys-stadi:

“Ájiniyazdıń epikalıq shıǵarmalarınıń janrlıq ózgesheliklerin anıqlaw”

Kirisiw. Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxında epikalıq dóretpeler jazıwda Ájiniyazdıń ornı ulken. Shayırdıń ádebiyatımızda “Bozataw”, “Demishler” shıǵarmaları ádebiyatshılarımız tárepinen izertleniw obekti retinde arnawlı uyrenildi. Lekin, soǵan qaramastan epikalıq dóretpelerin elege shekem janrlıq ózgesheliklerin anıqlawda shataslıqlarǵa jol qoyılıp kiyatır. Bunıń sebebi, dáslepki ilimiy pikir bildirilgen ayırım kózqaraslar boyınsha belgili bir juwmaqlardıń dáliylsiz berilip ketiwinen kelip shıqtı. Sonlıqtan, bugingi kuni bul baǵdarda qalıplesken ilimiy pikirlerdi uyrenip, nátiyjelerin kópshilikke tanıtıwımız kerek.

Keyste tiykarınan Ájiniyazdıń joqarıda keltirilgen epikalıq dóretpeleriniń janrlıq ózgeshelikleri haqqında tolıq bilim hám kónlikpelerge iye bolıw zárur.

Tekst

Ájiniyaz shayırdıń dóretiwshiligi XIX ásirde jasaǵan qaraqalpaq xalqınıń kórkemlik dunyası boldı. Óytkeni, onıń óz zamanındaǵı jámiyetlik ómirdiń hámme tárepin sóz etken ájayıp lirikalarındaǵı, arnawlı turde jazıp qaldırılǵan xalıq shejiresindegi, tariyxıy dástanları biziń ushın bahası joq tariyxıy etnografıyalıq derek bolatuǵınlıǵı dawsız.

XIX ásirde jasap ádebiy dóretiwshilik jaqtan xızmet etken hár bir shayırdıń aldına qoyǵan baslı maqseti folklorlıq dásturlerdi puxtalıq penen uyrenip jáne de rawajlandırıp, qalıplesip kiyatırǵan jazba ádebiyattıń tematikasın miynetkesh xalıq turmısınıń reallıq táreplerin alıwǵa baǵdarlanıldı. Ájiniyazdıń ádebiyat maydanındaǵı ulken jańalıǵınıń biri - sóz iskusstvosınıń kushi menen xalıq tariyxın «Shejire» sin jazadı.

Ájiniyaz shayırdıń dóretiwshiligin izertlewshi ilimpaz N.Dawqaraev A.Murtazayev K.Mambetov Q.Jarıómbetov epikalıq shıǵarmaların janrın anıqlaw boyınsh eki toparǵa bólinedi.

1. Tariyxıy – lıro-epikalıq

2. Lirikalıq poemalar

Ájiniyaz shayırdıń «Demishler » shıǵarması - bul qosıq penen bayanlangan tariyxıy jılnama. Bul jerde Ájiniyaz hám shayır hám tariyxıshı.

Qullası Ájiniyza shayırdıń epikalıq ishıǵarmalarında qaraqalpaq xalqınıń tariyxın gáp etken, qaraqalpaq shejiresi jazılǵan qaraqalpaqlar anıq tariyxıy hádiyseler 1855-1856-jılǵı Qońrat kóterilisi tiykar etip alınadı.

Tapsırma: Ájiniyazdıń “Bozataw”, “Demishler”, “ epikalıq dóretpeleriniń janrlıq ózgesheliklerin anıqlaw.

Pán baǵdarınan keysler toplamı. Ámeliy tapsırmalar, islenbeler Keysti sheshiw boyınsha individual kórsetpeler

1. Dáslep, keys-stadi menen tanısın. Mashqalalı jaǵday haqqında tusinik payda etiw ushin bar bolǵan maǵlıwmatlardı tolıq oqıp shıǵın. Dıqqat penen oqıw barisinda jaǵdaydı analizlewge háreket etiń.

2. Birinshi sorawǵa juwap berin

3. Maǵlıwmatlardı jáne bir márte dıqqat penen oqıp shıǵın. Siz ushın áhmiyetli bolǵan qatarlardı tómendegi háripler menen belgileń.

“D” háribi – mashqalanı tastıyıqlawshı dáliller

“S” háribi – mashqala sebepleri,

“A A J.” háripleri – mashqalanıń aldın alıw jolları.

4. Usı belgiler 2,3,4 sorawlarǵa sheshim tabıwǵa járdem beredi

5. Jáne bir ret sorawlarǵa juwap beriwge háreket etiń.

Toparlarda keysti sheshiw boyınsha kórsetpeler

1. Individual sheshilgen keys jaǵdayları menen tanısıp shıǵın

2 Topar sárdarin tańlań.

3. Vatman qagázlarda tómendegi tablitsani siziń.

“Mashqalalı jaǵday” kestesin toltırın

Mashqalalar	Mashqalalı jaǵdaydın kelip shıǵıw sebepleri	Jaǵdaydan shıǵıp ketiwge háreketler
<p>1-mashqala: Ájiniyazdın epikalıq shıǵarmaların tolıq bilmew</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. epikalıq shıǵarmaların ajirata bilmew 2. janrlıq ózgesheliklerin tusinbew. 3. epikalıqdóretpelerdińizertleniwinenxabardarbolmaw 		
<p>2-mashqala: Ájiniyazdın “Bozataw” “Demishler” dóretpelerinińjanrlarınajirataalmaw</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “Bozataw” dóretpesinińxalıqlıqvariantları menenshatasıqlarınbilmew 2. “Demishler” dóretpesin dástan, poema, tolǵaw turleri menen shatastırıw. 3. Ájiniyazdın epikalıq dóretpelerin izertlewdegi jańalıqlardı bilmewi. 		
<p>3-mashqala Ájiniyazdın epikalıq dóretpeleriniń janrlıq ózgeshelikleri boyınsha dereklerdi bilmew.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tariyxıy izertlew baǵdarlarındaǵı miynetlerge suyenbew. 2 Ulıwma ilimiy ádebiyatlardaǵı juwmaqlardı basshılıqqa almaw. 3. İzertlew nátiyjeleriniń baǵdarların ámeliyatta paydalanıwǵa erisiw. 		

Keys penen islesiw barısın bahalaw turleri hám kórsetkishleri

Toparlardıń dizimi	Baslı mashqala ajratıp alınıp, izertlew obekti anıqlanǵan maks. 6 b	Mashqalalı jaǵdaydıń kelip shıǵıw sebebi hám dálilleri anıq kórsetilgen maks. 4 b	Jaǵdaydan shıǵıp ketiw háreketleri anıq kórsetilgen maks 10 b	Ulıwma maks.20 b
--------------------	---	---	---	------------------

Auditoriyada orınlanǵan is ushın bahalaw kriteriyeleri hám kórsetkishleri

Toparlar dizimi	Topar aktivligi maks. 1 b	Maǵlıwmatlar kórgizbe qılındı maks.4 b	Juwaplar tolıq hám anıq berildi maks.5 b	Ulıwma maks.10 b

8-10 ball – “ayrıqsha”

6- 8 ball– “jaqsı”

4- 6 ball – “qanıqarlıq”

0 -4 ball – “qanıqarsız”.

IV.Oqıtıwshı tárepinen keys stadidi sheshiw hám analizlew variantı

1.Keys-stadidaǵı tiykarǵı mashqala

Ájiniyazdıń epikalıq dóretpeleriniń janrlıq ózgesheliklerin anıqlaw.

2.Mashqalalı jaǵdaydı sheshiw jolları. Keys-stadi hám onıń informatsiyalıq támiynatı menen tanısamız.

3. Berilgen jaǵday menen tanısamız.

Maǵlıwmattı jáne dıqqat penen oqıp shıǵıp, biz ushın áhmiyetli bolǵan jaǵday astın sızıp shıǵamız. Bir abzatstan ekinshi abzatsqa ótiwden aldın, oni eki ush mártebe oqıp, mazmunına qarap baramız. Keys-stadidaǵı áhmiyetli pikirlerdi qálem járdeminde jazıp shıǵamız. Jaǵdaydaǵı tiykarǵı tusiniklerge dıqqat awdaramız.

3. Mashqalalı jaǵdaydıń analizi

Mashqalalı jaǵdaydı analizlewge háreket etemiz. Usı jaǵdayda qabıl etiliwi mumkin bolǵan mashqalanıń sheshimlerin tabamız.

Juwmaq

Ájiniyazdıń epikalıq dóretpeleriniń janrlıq ózgesheliklerin anıqlaw boyınsha tikkeley ilimiy miynetlerge suyenip ayılǵan pikirler esapqa alınadı. Olardan “Bozataw” poeması lirikalıq, al “Demishler” óz aldına shejire janrında qaraladı.

KEYS- STADI OQÍTÍW TEXNOLOGIYASÍ

Oqıw sabaǵınıń texnologiyalıq modeli

Waqtı: 2 saat	Talabalar sanı: 15-20
Oqıw sabaǵınıń forması hám turi	Bilimlerde keńeytiriw, tereńlestiriw, kónlikpe hám qánigelerdi rawajlandırıwǵa qaratılǵan ámeliy sabaq
Oqıw sabaǵınıń rejesi	<ol style="list-style-type: none"> 1.Keys-stadi mazmunına kiriw; 2.Talabalar bilimlerin aktivlestiriw maqsetinde ”Blic-soraw” ótkiziw; 3.Keys-stadi mazmuni menen tanısıw hám islewdi shólkemlestiriw; 4.”Keys-stadidi toparlarda sheshiw; 5.Nátiyjeler prezentatsiyası hám talıqlawın ótkiziw; 6.Talıqlaw etilip atırǵan mashqalanı tablitsası tiykarında analiz etiw; 7.Juwmaqlawshı sheshim shıǵarıw. Erisilgen oqıw nátiyjelerine qarap studentlerdiń aktivligin bahalaw;
Sabaq maqset: Ájiniyazdıń epikalıq shıǵarmalarınıń janrlıq ózgesheliklerin ajırata	

alıwǵa erisi.w	
Pedagogikalıq wazıypalar:	Oqıw iskerliginiń nátiyjesi:
Ájiniyazdıń epikalıq shıǵamaları menen tanıstırıw; epikalıq shıǵarmalardıń túrleri, janlıq ózgeshelikleri haqqında tusinikler beriledi. Uyrenilgen tema boyınsha ilimiy kitaplardan maǵlıwmatlar talıqlanadı; epikalıq shıǵarmalardıń janrları uyretiledi;	1.epikalıq shıǵarmalar menen tanıladı; 2. epikalıq shıǵarmalardıń túrleri, janlıq ózgeshelikleri haqqında teoriyalıq tusinikke iye boladı; 3. İlimiy kitaplarda qollanılǵan maǵlıwmatlardı ajratıp aladı; 4 Shayırdıń epikalıq shıǵarmalarınıń janlıq ózgesheliklerin tolıq ajratadı.
Oqıtıw usılları hám texnikası	Keys-stadi, mashqalanı sheshiw, blits soraw
Oqıtıw forması	Frontal , individual , kishi toparda
Oqıtıw quralları	Keys, oqıw qollanba, proektor, kompyuter, oqıw taxtası, por
Oqıw sharayatı	Kishi toparlarda islesiwge mólsherlengen oqıw xanasi
Qaytar baylanıs usıl hám quralları	Tez juwap beriw, soraw-juwap. Orınlangan oqıw tapsırmaların bahalaw.

Oqıtıwdıń texnologiyalıq kartası

Jumıs basqıshları hám waqıt	Sabaq mazmunı	
	Oqıtıwshı	Student
<p>1-basqısh. Oqıtıw sabaǵı hám temaǵa kirisiw (5 min)</p>	<p>Shólkemlestiriw</p> <p>1.1.Studentlerdiń sabaqqa tayarlıǵın anıqlaw hám qatnasın tekseriw;</p> <p>Bilimlerin aktivlestiriw</p> <p>1.2 Uy tapsırmaların soraydı hám bahalaydı;</p> <p>1.3 Ótilgen tema boyınsha sorawlar beriledi hám bahalanadı;</p> <p>Maqset hám wazıypalarınıń belgileniwi</p> <p>1.2.Temanıń atı, rejesi, oniń maqseti, oqıw sabaǵınan kutilip atırǵan nátiyjeler aytıp ótileđi hám jazıp alıwın aytadı;</p> <p>1.3. Óz betinshe islewi ushin ádebiyatlar menen tanistirilip ótileđi;</p> <p>1.4. Oqıw sabaǵında oqıw jumısların bahalaw kórsetkishleri hám kriteriaları menen tanıstırıladı.</p> <p>Toparlarda islew qaǵıydası menen tanıstırıladı; (1-qosımsha)</p>	<p>Sabaqqa tayarlanadı</p> <p>Uy tapsırmaların kórsetedi</p> <p>Sorawlarǵa juwap beredi</p> <p>Tema atı hám rejesin jazıp aladı</p> <p>Dıqqat qıladı</p>

<p>2-basqısh Tiykargı bólim (65 min)</p>	<p>Jańa oqıw materialına kirisiw</p> <p>2.1. Keys haqqında tez soraw juwap ótkeriledi hám aqılǵa hujim arqalı bilimler aktivlestiriledi; (2-qosımsha)</p> <p>2.2. Keys stadi wazıypaları hám onı sheshiwde ámeliy kónlikpeler payda etiw ushin ámeliy sabaqtıń rejesi hám teoriyalıq maǵlıwmatlar jazıladı;</p> <p>2.3. Keys mazmuni menen jaqınıraq tanısıw ushin tiykargı jerleri jazdırıladı;</p> <p>2.4. Studentler ush kishi toparǵa bólinip Berdaqtıń epikalıq dóretpeleriniń janrlıq ózgeshelikleri boyınsha T-sxeması kestesin toltırıw tapsırıladi; (3-qosımsha)</p> <p>2.5. Talabalardıń T-sxemasındaǵı pikirleri ulıwmalastırıladi.</p>	<p>Keys penen tanısadı</p> <p>Keys penen islewge tayarlanadı</p> <p>Soraw beredi</p> <p>Jazıp aladı</p>
<p>3-basqısh Juwmaqlaw shı (10 min)</p>	<p>Sabaqtı juwmaqlaw</p> <p>3.1. Tema boyınsha juwmaqlaydi. Belsene qatnasqan talabalardı bahalaw arqalı xoshametleydi;</p> <p>3.2. Mashqala sheshimlerine tusindirme beredi, jáne bir márte “Keys stadi” áhmiyetine toqtalıp ótedi.</p>	<p>Tıńlaydı</p>

Kishi toparlarda islew qağıydası

Studentlerden isti orınlaw ushın zarur bilim ham kónlikpelerge iye bolıwıları kerek.

Toparlardı anıq tapsırma beriliwi kerek.

Kishi topar berilgen tapsırmanı orınlaw ushın jeterli waqıt ajratıladı.

Toparlarda pikirler shegaralanbağan ham bir-biriniń pikirin hurmetley biliw kerekligi eskertiledi.

Topar is natiyelerin qalay alıp shıǵıwdı anıq biliwi, oqıtıwshı olardı jol-joba beriwı kerek.

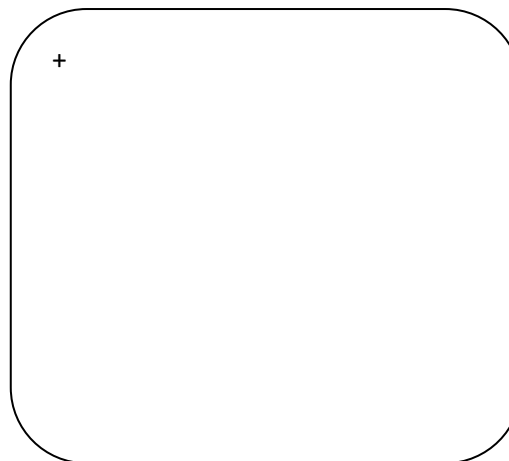
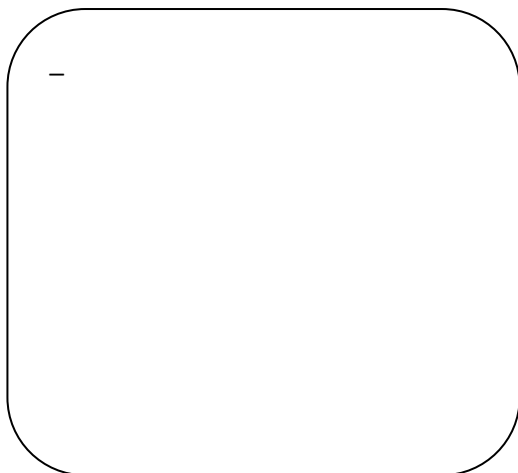
Ne bolǵanda da qatnasta bolıń, óz pikirinińdi erkin jetkerip berıń.

Blitc-soraw

№	Soraw	Juwap
1.	Ájiniyazdıń epikalıq dóretpeleri turleri?	Tariyxıy, shejire, liro-epikalıq
2.	“Bozataw” qaysı ilimpaz tárepinen izertlendi?	Q.Járimbetov
3.	Ájiniyaz shıǵarmalarında aǵartıwshılıq pedagogikalıq baǵdarlar kimniń miynetinde bar?	Ó.Áleov
4.	Ájiniyazdıń epikalıq shıǵarmalar qaysı miynetlerde sóz etiledi?	“Ájiniyaz”, “Qosıqtıń kúshi”, “Ashıq ziywar”

«T-sxema» kestesı

Ájiniyazdıń “Bozataw” shıǵarmasınıń janrlıq ózgeshelikleri

2.4 Qadaǵalaw tapsırmaları boyınsh dárejeli test

Ózlestiriw dárejesi	Maqseti	Nátiyjesi	Test tapsırmalarınń sáuleleniwulgileri
I. Talabalar dáslep uyrenen materialdı tanıwın tekseriwdiń dárejesi	<p>Ájiniyaz dóretiwshiligi boyınsha tusinikke iye bolıw.</p> <p>Ájiniyazdóretiwshiliginińilimiyizer tleniwınbiliwi.</p> <p>Shayırdóretiwshiliginińulıwmauyreniwbaǵdarlarınajı rataalıw.</p>	<p>-</p> <p>Ájiniyazdóretiwshiliginińizertleniwıquramalı ekeninańlaydı.</p> <p>-</p> <p>Ájiniyazdóretiwshiliginińilimiyizer tleniwbaǵdarlarınatleniwgeeris edi</p> <p>-</p> <p>Shayırdıńdóretiwshiliginińulıwmauyreniwtiykarınan dáslepkihámǵárezsizliktensońǵı</p>	<p>1) Ájiniyazdóretiwshiligiizer tlenipbolındı ma?</p> <p>A) awa</p> <p>B) yaq</p> <p>2) Berdaq kunleri ótkerile me?</p> <p>A) awa</p> <p>B) yaq</p> <p>3) Ájiniyaz shıǵarmalarınń tekstologiyası uyrenildi me?</p> <p>A) awa</p> <p>B) yaq</p> <p>4) Ájiniyaz dóretiwshiligin arnawlı izertlegen alımlar qaysı qatarda izbe-iz berilgen?</p> <p>a) N.Dawqaraev,</p>

		baǵdarlarayırmas hılıǵınashıpberedi	<p>B.Qalimbetov, A.Paxratdinov</p> <p>b) İ.Sagitov, A.Karimov, Q.Bayniyazov</p> <p>s) İ.Qurbanbaev, İ.Sagitov,</p> <p>d) M.Nurmuxammedov, N.Dawqaraev, K.Karimov</p> <p>5) Ájiniyaz qaysı janlarda qálem terbetkenin ajıratıń?</p> <p>a) poeziya, kıssa b) epika, drama s) proza, poeziya d) poeziya, liro-epika</p> <p>6) Ájiniyaz shıǵarmaları eń dáslep neshinshi jılı baspadan shıqtı?</p> <p>a) 1920-30 b) 1939-41 s) 1945-50 d)1955-60</p> <p>7) Ájiniyazdıń lirikalıq dóretpeleri qaharmanları sáykesligin anıqlań?</p> <p>a) Biybigúl, Xanzada b) Ajar, Xansulıw s) Minayım, Qızmeńesh d) Biybigúl, Qırmızı</p>
II. tártiplilikke tiyisli (algoritm, ulgi, uqsaslıq boyınsha háreketleniwi)	Qaraqalpaq klassik ádebiyatı obekti haqqında bilimge iye bolıw	-Qaraqalpaq klassik ádebiyatı obekti haqqında anıquyrenedi	1) Qaraqalpaq klassik ádebiyatınıń obekti..... a) 7-8-ásir, erte dáwir b) 11-16-ásir, noǵaylı dáwiri s) 16-17-ásir, jıraw-shayırlar miyrası
	Qaraqalpaq klassik	-Qaraqalpaq klassik	

	<p>ádebiyatınıń tiykarǵı dáwiri haqqında biliwi</p> <p>Ájiniyaz dóretiwshiligi sol dáwirdińqaysı aralığına tiyisli ekenin ańlawǵa erisiw</p>	<p>ádebiyatınıń tiykarǵı dáwiri haqqında bilimge iye boladı</p> <p>- Ájiniyaz dóretiwshiligi sol dáwirdińqaysı aralığına tiyisli ekenin ajratadı</p>	<p>d) 19-ásir, qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı</p> <p>2) Ájiniyaz dóretiwshiligitiyisli</p> <p>a) 7-8-ásir, erte dáwirge</p> <p>b) 11-16-ásir, noǵaylı dáwirine</p> <p>s) 16-17-ásir, jıraw-shayırlar miyrasına</p> <p>d) 19-ásir, qaraqalpaq ádebiyatı táriyhına</p> <p>3) 19-ásir qaraqalpaq klassik shayırları.....</p> <p>a) Jiyen, Ótesh, Berdaq</p> <p>b) Berdaq, Ájiniyaz, Ótesh</p> <p>s) Kunxoja, Ájiniyaz, Berdaq, Ótesh</p> <p>d) Berdaq, Ájiniyaz, Ótesh, Gulmurat</p> <p>4) Ájiniyaz shıǵarmaları toplamınıń baspası.....</p> <p>a) 1956-1987-1997-2007</p> <p>b) 1940-1950-60-70-80-2000</p> <p>s) 1939-41-56</p> <p>d) 1941-56-75-88-97-2014-2016</p> <p>5) Ájiniyaz 2014-jılǵı toplamında eń dáslepki lirikaları..... jıllarda berilgen.</p> <p>a) 1845-55</p> <p>b) 1840-50</p> <p>s) 1869-75</p> <p>d) 1845-76</p> <p>6) Qaraqalpaq klassik poeziyasınıń poetikalıq for</p>
--	--	--	--

			<p>ması boyınsha..... turi bar</p> <p>a) 3</p> <p>b) 4</p> <p>s) 5</p> <p>d) 6</p> <p>7) Ájiniyaz didaktikalıq qosıqlarınıń izbe-izligin kórsetiń?</p> <p>a) Jaqası, Bolmasa, Ayrılsa, Násiyxat, Bolurmi</p> <p>b) Jaqsıraq, Balam, Ótti dunyadan</p> <p>s) Xalıq ushın, Kim aytar, Nege kerek</p> <p>d) Jaqsıraq, Xalıq ushın, Baralmas</p> <p>8) Ájiniyaz didaktikalıqqosıqlarınıńq aysıları nama menen atqarıladı?</p> <p>a) Xalıq ushın, Jaqsıraq, Nege kerek</p> <p>b) Jaqsıraq, Balam, Ótti dunyadan</p> <p>s) Ellerim bardı, Bolmasa, Ayrılsa, Násiyxat, Bolurmi</p> <p>d) Jaqsıraq, Xalıq ushın, Qashan ráhátlenedursań</p> <p>9) Ájiniyazdıń didaktikalıq qosıqların izertlegen alım...</p> <p>a) N. Dáwqaraev</p> <p>b) İ. Sagitov</p> <p>s) T. Kerwenov</p> <p>d) Q. Turdıbaev</p>
--	--	--	---

<p>III. dóretiwshilikk e tiyisli (evristlik háreketlerdi tańlaw)</p>	<p>Ájiniyazdınómiri hám dóretiwshiligi boyınsha tusiniklerin bayıtıp, dóretiwshilik arqalı uqıbın jetilistiriw</p> <p>Ájiniyaz kunleri boyınsha tereń maǵlummatqa iye bolıw</p> <p>Ájiniyaz shıǵarmaları tekstologiyası boyınsha xabardar boladı</p> <p>Ájiniyaz dóretiwshiligi boyınsha ilimiy miynetlerdi uyreniwge tolıq erisiw</p>	<p>- Ájiniyazómiri hám dóretiwshiligi boyınsha tusiniklerin bayıtıp, dóretiwshilik arqalı uqıbın jetilistiriwge erisedi</p> <p>- Ájiniyaz kunleri boyınsha tereń hám anıq maǵlummatqa iye boladı</p> <p>- Ájiniyaz shıǵarmaları tekstologiyası boyınsha maǵlıwmatlardı uyrenedi</p> <p>- Ájiniyaz dóretiwshiligi boyınsha ilimiy miynetlerdi hár tárepleme ajırata aladı</p>	<p>1) Qaysı alımnıń miynetinde Ájiniyaz lirikalıq dóretpeleri arnawlı uyrenilgen?</p> <p>a) N. Dáwqaraev b) İ. Sagitov s) A. Karimov d) B. Genjemuratov</p> <p>2) Ájiniyaz kunlerin belgilew boyınsha dáslepki ilimiy teoriyalıq konferentsiya qashan hám qay jerde boldı?</p> <p>a) 2004 jıl Q.R.J Keńesi májilisler zalında b) 2007 jıl QMU Berdaq muzeyinde s) 2005 jıl Berdaq atındaǵı teatrda d) 2005 jıl QMU ruwxıylıq orayında</p> <p>3) Ájiniyaz poeziyasınıń estetikalıq derekleri boyınsha 2015-jıl maqala jazǵan alım?</p> <p>A) Q. Járımbetov B) Q. Bayniyazov, S) A. Murtazaev, D) X. Xamidov,</p> <p>4) Ájiniyaz dóretiwshiligin túrkmen ádebiyatında izertlegen alım?</p> <p>A) Mirtemir B) A. Sharafatdinov S) S.Qarriev D) K. Quranbaev</p> <p>5) Qaysı miynette Ájiniyaz dóretiwshiligi</p>
--	--	--	---

			<p>ádebiy baylanıslar baǵdarında uyreniledi?</p> <p>A) Ádebiyat haqqında oylar B) Folklor hámádebiyat S) Sóz mulkine sayaxat D)Kewil-kewilden suw isher</p> <p>6) Berdaq, Kunxoja, Ájiniyaz shıǵarmaların turkmen tiline awdarǵan ilimpazdı anıqlań?</p> <p>A) B. Kerbabaev B) K. Quranbaev S) S. Qarriev D) A. Mamedov</p> <p>7) Ájiniyaz dóretiwshiliginiń Maqtımqulı dóretiwshiligi menen salıstırıp maqala jazǵan alımlar?</p> <p>A) S. Qarriev, A. Karimov B) Q. Maqsetov, Ó. Áleov S)K.Quranbaev, I.Yusupov D) B. İsmailov, A. Murtazaev</p>
--	--	--	---

2.5 Referat jumısı ushın temalar

Kunxojanıń «Jaylawım» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Yaranlar» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Qashan kórermeń» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Bolarma eken?» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Kun qayda?» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Kaytıp kel» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Qızıl qum» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Jigirma beste» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Eshkim bar», «Ízimbet» qosıqların tallaw.

Kunxojanıń «Jaw torǵay», «Azıulı» qosıqların tallaw.

Kunxojanıń «Shalıqlap maqsetli jerge baralmay» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Suwǵa ketti» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Meniń balam», «Meniń balam ólgende» qosıqların tallaw.

Kunxojanıń «Bay balası» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Kóersen» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Sergizdan», «Malım barda» qosıqların tallaw.

Kunxojanıń «El menen» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Bastı xor áyler» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Ármanda» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Jarımadım» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Meniń kunim», «Ne boldım?» qosıqların tallaw.

Kunxojanıń «Kim biler?» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Jetimniń haqın jep qoyma» qosıǵın tallaw.

Kunxojanıń «Aq qamıs» qosıǵın tallaw.

Ájiniyazdıń «Kóńlim meniń» qosıǵın tallaw.

Ájiniyazdıń «Yoqtı» qosıǵın tallaw.

Ájiniyazdıń «Bozataw» qosıǵın tallaw.

Ájiniyazdıń «Ayrılsa» qosıǵın tallaw.

Ájiniyazdıń «Qanatınan qayrılsa» qosıǵın tallaw.

Ájiniyazdın «Zaman kerek» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Eli bolmasa» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Yoshı bolmasa » qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Bolurmı» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Yańlıdı» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Ay álip» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Gózzallar» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Bir páriy» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Sáwdigim» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Dáwran bolmadı» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Bardur» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Kuba kush» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Hal kerek» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Hár Kim hatam bolur paniy dunyada» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Barmeken» qosıgın tallaw.
Ájiniyazdın «Bolurmı» qosıgın tallaw.
Berdaqtnıń «Ógizim», «Oylanba» qosıqların tallaw.
Berdaqtnıń «Kórerimen», «Qıynalma» qosıqların tallaw.
Berdaqtnıń «Qus», «Bermedi» qosıqların tallaw.
Berdaqtnıń «Kórinđi», «Bilmedim» qosıqların tallaw.
Berdaqtnıń «Qaramas», «Aqıbet» qosıqların tallaw.
Berdaqtnıń «Kim aytar» qosıgın tallaw.
Berdaqtnıń «Nadan bolma» qosıgın tallaw.
Berdaqtnıń «Bilgeysiz» qosıgın tallaw.
Berdaqtnıń «Kelin», «Altı qız» qosıqların tallaw.
Berdaqtnıń «Bugın» qosıgın tallaw.
Berdaqtnıń «Menin», «Eken» qosıqların tallaw.
Berdaqtnıń «Ómirim» qosıgın tallaw.
Berdaqtnıń «Wáspim meniń» qosıgın tallaw.
Berdaqtnıń «Bolmadı» qosıgın tallaw.

Berdaqtin «Keldi» qosigın tallaw.
Óteshtin «Dárkar» qosigın tallaw.
Óteshtin «Nuratdiyın», «Shermende» qosıqların tallaw.
Óteshtin «Kórdim», «Árman menen» qosıqların tallaw.
Óteshtin «Bes shigit» qosigın tallaw.
Óteshtin «Bolar» qosigın tallaw.
Óteshtin «Qarız alma» qosigın tallaw.
Óteshtin «Urı» qosigın tallaw.
Óteshtin «Sáwmeymen» qosigın tallaw.
Óteshtin «Asarman» qosigın tallaw.
Óteshtin «Jetermen» qosigın tallaw.
Óteshtin «Ne qıldın?» qosigın tallaw.
Óteshtin «Berdaq baqsıǵa juwap» qosigın tallaw.
Óteshtin «Ótti dunyadan» qosigın tallaw.
Óteshtin «Qızlar» qosigın tallaw.
Sarıbaydın «Qurısın jasım, qurısın jasım» qosigın tallaw.
Sarıbaydın «Qızıl ógizim» qosigın tallaw.
Sarıbaydın «Jarǵanat penen aytısıw» tımsalın tallaw.
Gulmurattın «Qayda baraman» qosigın tallaw.
Gulmurattın «Qayrawda jalǵız ǵaz» qosigın tallaw.
Gulmurattın «Taz kebińe» qosigın tallaw.

2.6. Pán temaları boyınsha prezentatsiyalar

Qaraqalpaq a'debiyati tariyxi pa'nin u'yreniw arqali to'mendegilerdi biliwimiz kerek

Qaraqalpaq a'debiyatinin' ha'r tu'rli rawajlanıw basqishlarındaǵı nizamlıqların biliw

A'debiy rawajlanıwdın ja'miyetlik siyasiy rawajlanıw menen baylanisiligi'n biliw

Qaraqalpaq a'debiyati wa'killeri doretiwshiligini toliq uyreniwimiz tiyis

Do'retiwshiler shig'armalarınin'ideyaliq kerkemlik o'zgesheliklerin ilimiy izzertleniwini uyreniw

Qaraqalpaq klassik a'debiyati shayirlari shig'armaları ilimiy tallaw aliwimiz tiyis

S. A. Qarriev turkmen shayiri klassik shayirlarimiz shig'armalarına ozinin' pikiri

A'jiniyazdın "Bolmasa" qosig'ı Maqtımqulınin' "Belli bolmasa" degen shig'armasınıń tikkeley ta'sirinde jazılǵ'an. Ol Maqtımqulınin' shig'armasınıń qaraqalpaq tiline nawdarıp onin' ko'pshilik jerlerin jan'aliqlar menen bayıtqan.

A'debiyatshi Babash Ismayilov

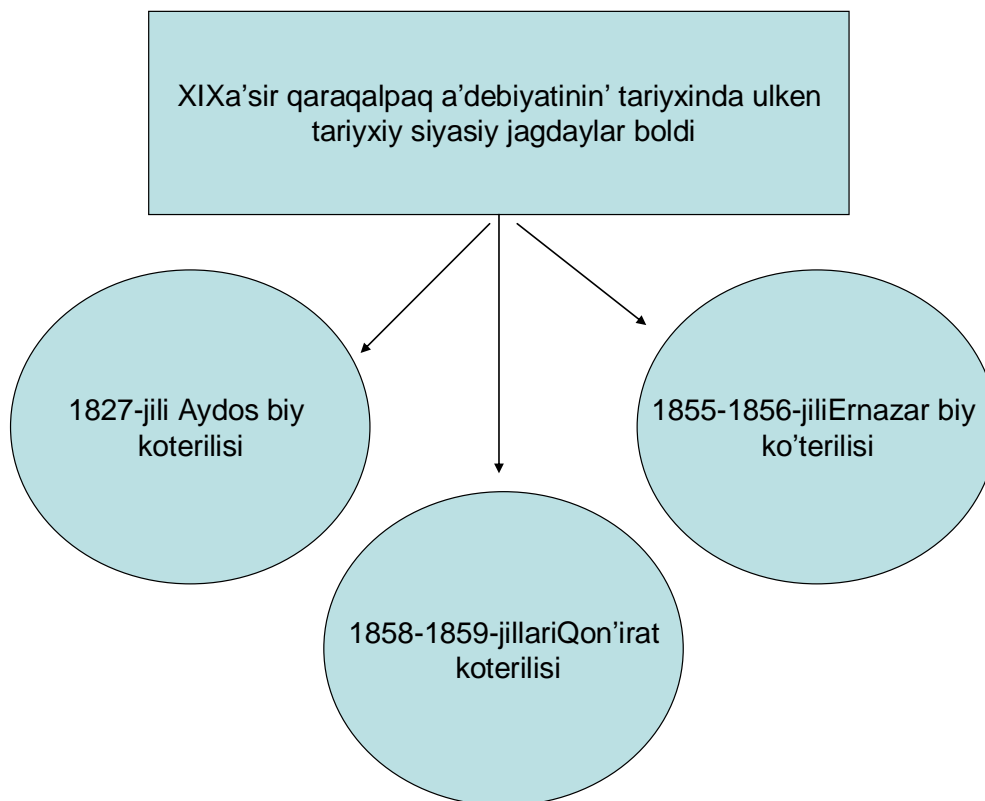

“ XIX asirdin' 40-jillari Kunxojanin' Sherniyaz benen ushirasqan da'wiri de usi waqitlarga'a tuwri keledi”
dep jazadi.

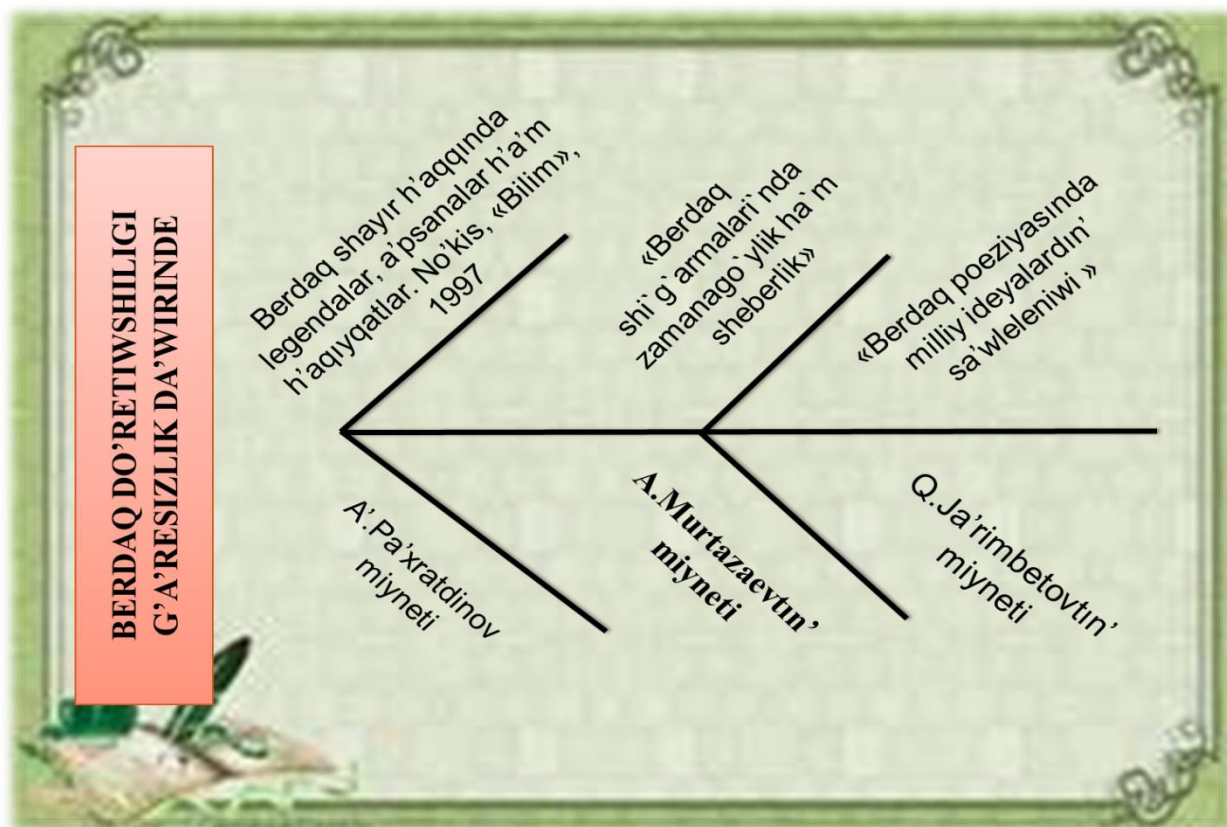
A'debiyatshi Babash Ismayilov

“ XIX asirdin' 40-jillari Kunxojanin' Sherniyaz benen ushirasqan da'wiri de usi waqitlarga'a tuwri keledi”
dep jazadi.

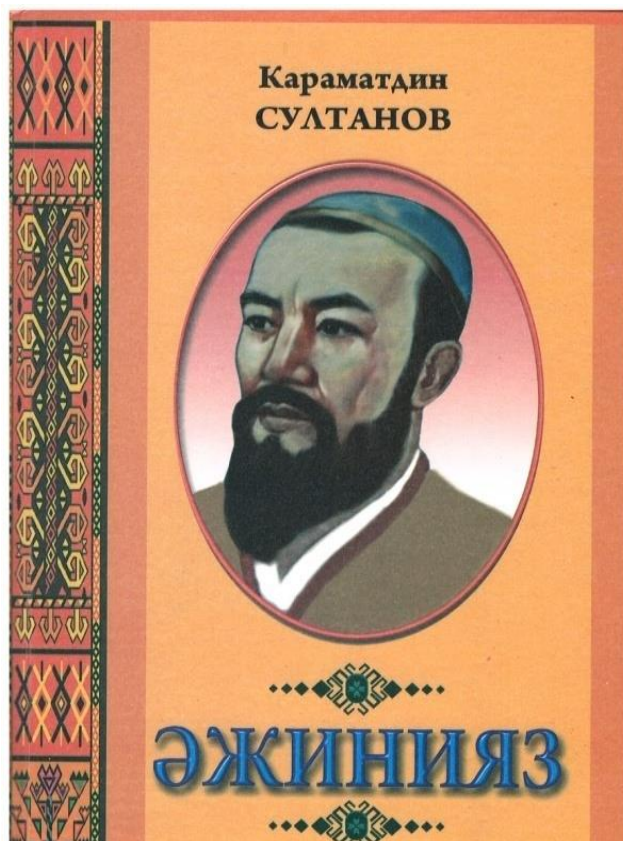
BALIQ SKELETI

Berdaq shig'armalarinin' til o'zgesheliklari boyinsha da itibarli jumislar islendi.

*Akademik H.Hamidov «Rukopisnoe nasledie Berdaxa» («Berdaqtin' qoljazba miyrasi») degen 14 baspa tabaq ko'lemindegi monografiyasında (1995) Berdaqtin' «Shejire», «Xorezm» da'stanlarinin' til o'zgesheliklari izertlenedi

*Belgili tilshi ilimpaz, professor Sh.A'bdinazimov ta Berdaq shig'armalari tilinin' fonetikalıq, leksikalıq h'a'm morfologiyalıq o'zgesheliklari ma'selesı boyınsha 20 g'a jaqın maqalalar, ilimiy ocherkler h'a'm bir monografiya shig'ardı.

ӨЗБЕКСТАН ССР ИЛИМЛЕР АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
ҚАРАҚАЛПАҚСТАН ФИЛИАЛЫ
ТАРИЙХ, ТИЛ ХӘМ ӘДЕБИЯТ ИНСТИТУТЫ

ӨТЕШ АЛШЫНБАЙ УЛЫ

ТАҢЛАМАЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫ

Баспаға таярлаған *Артық Кәримов*

ҚАРАҚАЛПАҚ МӘМЛЕКЕТ БАСПАСЫ
НӨКИС—1962

ӨЗБЕКИСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИЛИМЛЕР АКАДЕМИЯСЫ
ҚАРАҚАЛПАҚСТАН БӨЛИМИ
ҚАРАҚАЛПАҚ ГУМАНИТАР ИЛИМЛЕР ИЛИМ-ИЗЕРТЛЕУ ИНСТИТУТЫ

ЭЖИНИЯЗ

НӨКИС
«ИЛИМ»
2014

Мектеп китапханасы

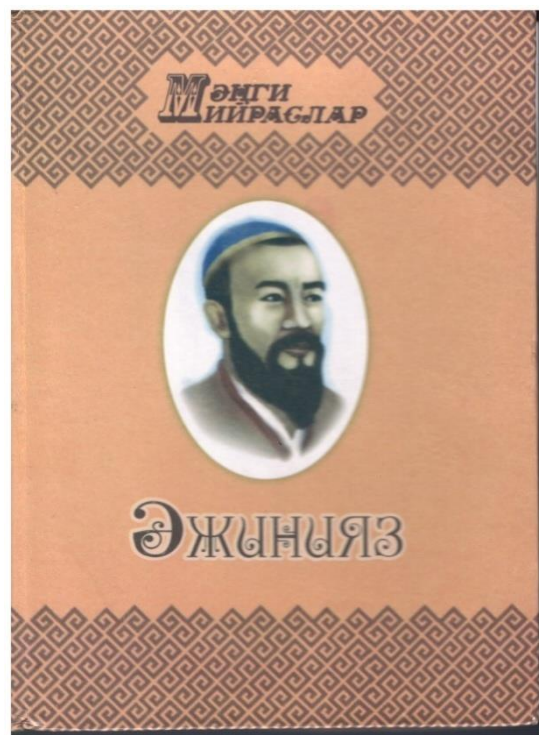
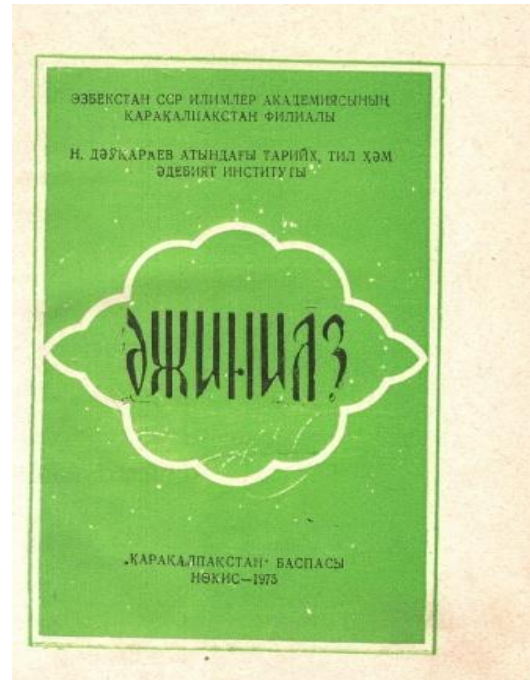
Отени
Алтигнбай
у.г.и.

КӨК
ӨЗЕК

(Косықлар)

Нөкис
„Қарақалпақстан“
1989

JUWMAQ

Bugin Ózbekistan Demokratikaliq huqıq mámleketin hám ádalatlı puqaralıq jámiyet qurıw jolında izbe-iz baratırǵanı ushin kadrlar tayarlaw sistemasi tupten ózǵertildi. Mámlekettiń jámiyetlik siyasatinada insan mápleri tálim jetiskenliklerine suyeniw qarar tapti. Nátiyjede, joqari oqıw orinlari oqıwshilari aldında jańa talaplar, waziypalar qoyildi. Bundaǵı maqset: oqıwda shet el tájriybeleri, aldınǵı pedagogikalıq texnologiyalar hám interfaol usıllardan paydalaniw, shaxsqa baǵdarlanǵan tálimdi iyelewden ibarat.

Zamanagóy talim texnologiyaların qollanıwda ahmiyetli talaplardan biri artıqsha ruwxıy ham fizikalıq kush jumsamay, qısqa waqıt ishinde joqarı natıyjelerge erisiw bolıp esaplanadı. Globalıw sheksiz maglıwmatlar okeanı ishinde jasaw, kundelik problemalar, tashwishler, talim tarawındaǵı reformalar talaplarına oz waqtında juwap beriw oqıtıwshı ham oqıwshını sharshatıwı mumkin. Kop jagdaylarda oqıwshıǵa az waqıt ishinde onı aqılıy hám ruwxıy sharshatpay bilim beriw, olardıń konlikpe hamde bilimlerin rawajlandırıwǵa itabar qaratılmaqta. Janadan jana talim quralları, talim usılları jaratılıp atırǵanlıǵı, bir tarepten, oqıtıwshı miynetin jenilletip atırǵan, ekinshi jagınan, jane de kobirek miynet etiwdi, izleniwdi talap etpekte.

Kop waqıt sarıplamay tiyisli teoriyalıq bilimlerde talim alıwshılarga jetkizip beriw, olarda konkret baǵdar boyınsha konlikpe ham bilimlerin sonday-aq, bilim alıwshılar iskerligin qadagalaw, olar tarepinen iyelegen bilim hamde konlikpeler darejesin bahalaw oqıtıwshılardan joqarı pedagogikalıq sheberlik hamde talim protsessine janasha jantasıwdı, tınımsız miynet ham izleniwdi talap etedi. Bul talaptı turmısqa asırıwda pánge jańa materiyyallar, dárejeli testler, keys stadiylar kirgizildi.

Ádebiyat sabagında oqıwshı-talabalardıń oqıw ham doretiwshilik iskerligin asırıwshı, talim-tarbiya procesinin natıyjeliligini taminlewshi pedagogikalıq texnologiyalardı qollawǵa baylanıslı tajiriye toplangan bolıp, olardıń tiykarın zamanagoy, innovatsion ham xabar texnologiyalarına suyengen halda modullı oqıtıw sistemasin islewge háreket ettik. Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxi (XIX ásir) oqıtıwdıń modullı kompleksin (OMK) tayarlap metodikalıq járdem sıpatında dáslepki ret baspadan shıǵardıq .

Kúnxoja, Ájiniyaz, “Berdaq dóretiwshiligi” temasındaǵı modul texnologiyası ıw tájriybemizde professor-oqıtıwshılar ham talabalar tarepinen joqarı bahalandı. Bul usıldın ornlı, maqsetli, nátiyjeli qollanıwı keleshekte tálim alıwshıda sawbetlesiwge kirisiwshilik, kollektivlik is juritiw, logikalıq pikirlew, bar pikirlerdi sintezlew, analizlew, turli kozqaraslar arasınan logikalıq baylanıslıqtı taba alıw qabileterin tarbiyalaw ushın ken imkaniyat jaratıwǵa xızmet etedi, -dep úmit etemiz .

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент, 2008.
2. Mirziyoev Sh. Buyuk kelajagimizni mard olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. “Úzbekiston” NMIU-2017.
3. Uzbekston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojatnomasini urganish va keng jamoatshik urtasida targ'ib etishga bag'ishlangan ilmiy- ommabop qullanma. Toshkent “Manaviyat” 2019
4. Ахметов С. Қарақалпақстан Республикасы әдебиятшы алымлары хәм сыншылары. (Библиографиялық көрсеткиш). Нөкис, «Билим» 1993.
5. Алламбергенова П. Әжинияз мийрасларының басылыў тарийхынан ҚМУ Хабаршысы журналы 2018, №4
6. Әлеўов Ө. Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық ойлардың қәлиплесиўи хәм раўажланыўы. (Қарақалпақ халқының педагогикалық тарийхы). Нөкис. «Билим», 1993
7. Байниязов Қ. Бердақ шығармалары текстологиялық изертлеўлерге мүтәж. // «Еркин Қарақалпақстан». 1998. 30-май.
8. Базарбаев Ж. Әдебият - ибрат мектеби – Нөкис.«Билим», 2019.
9. Мамбетов К “Әжинияз” Нөкис.«Билим», 1994
10. Дәўқараев Н. Революцияға шекемги қарақалпақ әдебияты тарийхының очерклери. Нөкис, «Қарақалпақстан». 1979.
11. Жапақов Н. Әдебиятымыз хаққында ойлар. (Илимий мақалалар топламы). Нөкис, 1974,
12. Жапақов Н. Революцияға шекемги қарақалпақ әдебиятында реализм мәселеси. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1972.
13. Жәримбетов Қ. Бердақтың нәсиятлары – бизиң руўхый гәзийнемиз. Нөкис, 1998.
14. Жәримбетов Қ. Әжинияз поэзиясының көркем – эстетикалық дәреклери. «ҚМУ Хабаршысы», 2015, №2

15. Жәрімбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық кәсіпкерлері хәм раўажлануы тарихы. Нөкис, «Билим», 2004.
16. Матекеев С. Өтештиң шайырлық шеберлиги. Оқыў қолланба. Нөкис, 2009
17. Муртазаев А. Бердақ шығармаларында заманагөйлик хәм шеберлик. Нөкис, 1993.
18. Нурмухаммедов М. Бердақ – қарақалпақ халқының уллы шайыры. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1979.
19. Пахратдинов Ә. Бердақ шайырдың дөстанлық шығармалары. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1987.
20. Пахратдинов Ә. Бердақ шайыр творчествосының жыйналыў, басып шығарылыў хәм изертлениў тарихынан. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1990.93-б.
21. Пирназаров А. Бердақ шығармаларында қолланылған дөретиўшилик усыллар. Нөкис, «Билим», 1988.
22. Сағитов И. Сахра бүлбили. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1974.
23. Хәзирги филология илиминиң әҳмийетли мәселелери. (Илимий мақалалар топламы) Нөкис, 2011.

[http://www.edu.uz/;](http://www.edu.uz/)

[http://www.ziyonet.uz/;](http://www.ziyonet.uz/)

[http://www.ekarsu.uz/;](http://www.ekarsu.uz/)

MAZMUNÍ

KIRISIW.....	3
IBAP. QARAQALPAQ ÁDEBIYATÍ TARIYXÍ (XIX ÁSIR) PÁNIN OQÍTÍWDÍN TEORİYALÍQ MÁSELELERI	
1.1. Kúnxoja dóretiwshilginín izertleniwín oqıtıw.....	7
1.2. Ájiniyaz dóretiwshiligin oqıtıwda innovaciya	10
IIBAP. QARAQALPAQ ÁDEBIYATÍ TARIYXÍ (XIX ÁSIR) PÁNINEN ELEKTRON OQÍW MODULI ISLENBESI	
2.1. Lekciya tekst.Berdaq dórewtiwshiligi	19
2.2. Óz betinshe tapsırma: Ájiniyaz miyraslarınıń basılıw tariyxınan.....	32
2.3. “Ájiniyazdıń epikalıq dóretpeleriniń janrlıq ózgeshelikleri” boyınsha keys- stadi.....	39
2.4. Qadaǵalaw tapsırmaları boyınsha dárejeli test.....	50
2.5. Referat jumısı ushın temalar.....	56
2.6.Pán temaları boyınsha prezentaciyalar.....	59
JUWMAQ.....	65
ÁDEBIYATLAR.....	66